ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ԶՈՀԵՐՈՒ ՍՐԲԱԴԱՍՄԱՆ ՀԱՐՑԸ (2)

Posted on July 23, 2013 by Keghart

Category: Opinions

Հայ Եկեղեցին Եւ Մեծ Եղեռնի Չոհերու Սրբադասման Հարցը Հայոց Ցեղասպանութեան 100-րդ Տարելիցին Ընդառաջ

Դոկտ. Աբէլ Քհնյ. Մանուկեան, 17 Օգոստոս 2013

«Իմաստութիւնը հայեցողական դրութիւններ կ’ուզէ ու կու տայ, Գիտութիւնը՝ օրէնքներ,գրականութիւնը՝ երկեր, արուեստը գեղեցկութեան գործեր, Եկեղեցին սակայն՝ ՍՈՒՐԲԵՐ…»:
Շահան Ռ. Պէրպէրեան

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Սոյն՝ «Հայոց Եկեղեցին Եւ Մեծ Եղեռնի Նահատակներու Սրբադասման Հարցը» յօդուածը կը քննարկէ հայութեան համար ամենազգայուն նիւթերէն մէկը:

Նահատակներու սրբադասման հարցը արծարծուած է դեռ եւս Հայաստանի Առաջին Հանրապետութեան շրջանին: 25 Մարտ 1920 թուականին անուանի գրող Վրթանես Փափազեանը, որ Վաղարշապատի դպրոցի տեսուչն էր, նամակով մը կը դիմէ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե. Սուրենեանցին՝ առաջարկելով Հայոց Տօնացոյցի մէջ ամրագրել Ապրիլի 11-ը (հին տոմարով)՝ իբրև «Յիշատակ 760 հայ նահատակ մտաւորականների, որոնք ընկան համաշխարհային մեծ պատերազմի օրերին՝ թրքական վայրագ սրից»: Նոյն առաջարկը ան կը ներկայացնէ նաև Հանրապետութեան խորհրդարանին, կրթութեան եւ արուեստի նախարարին: Հայոց Հայրապետն անմիջապէս կ’արձագանգէ՝ յատուկ շրջաբերականով մը Երեւանի, Բաքուի, Թիֆլիսի վիճակային կոնսիստորիաներուն և Ղարաբաղի կառավարչին յանձնարարելով Հոգեհանգիստ կատարել «ի յիշատակ 1915 թ. Ապրիլի 11-ին Կ. Պոլիս եւ Հայաստանի բոլոր գաւառներում նահատակւած թուով 760 մտաւորականների եւ հոգեւորականների»:

Հայ Եկեղեցին Եւ Մեծ Եղեռնի Չոհերու Սրբադասման Հարցը Հայոց Ցեղասպանութեան 100-րդ Տարելիցին Ընդառաջ

Դոկտ. Աբէլ Քհնյ. Մանուկեան, 17 Օգոստոս 2013

«Իմաստութիւնը հայեցողական դրութիւններ կ’ուզէ ու կու տայ, Գիտութիւնը՝ օրէնքներ,գրականութիւնը՝ երկեր, արուեստը գեղեցկութեան գործեր, Եկեղեցին սակայն՝ ՍՈՒՐԲԵՐ…»:
Շահան Ռ. Պէրպէրեան

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Սոյն՝ «Հայոց Եկեղեցին Եւ Մեծ Եղեռնի Նահատակներու Սրբադասման Հարցը» յօդուածը կը քննարկէ հայութեան համար ամենազգայուն նիւթերէն մէկը:

Նահատակներու սրբադասման հարցը արծարծուած է դեռ եւս Հայաստանի Առաջին

Հանրապետութեան շրջանին: 25 Մարտ 1920 թուականին անուանի գրող Վրթանես Փափազեանը, որ Վաղարշապատի դպրոցի տեսուչն էր, նամակով մը կը դիմէ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե. Սուրենեանցին՝ առաջարկելով Հայոց Տօնացոյցի մէջ ամրագրել Ապրիլի 11-ը (հին տոմարով)՝ իբրև «Յիշատակ 760 հայ նահատակ մտաւորականների, որոնք ընկան համաշխարհային մեծ պատերազմի օրերին՝ թրքական վայրագ սրից»: Նոյն առաջարկը ան կը ներկայացնէ նաև Հանրապետութեան խորհրդարանին, կրթութեան եւ արուեստի նախարարին: Հայոց Հայրապետն անմիջապէս կ'արձագանգէ՝ յատուկ շրջաբերականով մը Երեւանի, Բաքուի, Թիֆլիսի վիճակային կոնսիստորիաներուն և Ղարաբաղի կառավարչին յանձնարարելով Հոգեհանգիստ կատարել «ի յիշատակ 1915 թ. Ապրիլի 11-ին Կ. Պոլիս եւ Հայաստանի բոլոր գաւառներում նահատակւած թուով 760 մտաւորականների եւ հոգեւորականների»:

70-ական թուականներէն սկսեալ, մեծաւ մասամբ եկեղեցական շրջանակներէն ներս, այս նիւթը տարբեր հանգրուաններով կրկին արծարծուած է կարգ մը երախտաշատ հոգեւորականներու կողմէ՝ յանձինս Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, Գարեգին Բ. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի, Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք Շնորհք Արք. Գալուստեանի, Տիրան Արք. Ներսոյեանի, Զարեհ Արք. Ազնաւորեանի եւ Մեսրոպ Արք. Աշճեանի:

Մեծ Եղեռնի նահատակներու սրբադասումը Հայաստանեայց Առաք. Եկեղեցւոյ դեռ անկատար մնացած հոգեւոր-բարոյական պարտքն է հանդէպ բիւրաւոր իր այն զաւակներուն, որոնք քրիստոնէական հաւատքի փայլուն վկայութեամբ եւ արեան մկրտութեան կրկնակի պատարագումով իրենց կեանքը տուին պահպանելու համար իրենց հայադրոշմ ինքնութիւնը:

Հայոց Ցեղասպանութեան 100-ամեակը, զոր համայն հայութիւնը պիտի նշէ 2015 թուականին, արդարեւ Հայ Եկեղեցիին կը ներկայացնէ լաւագոյն առիթը իրականացնելու համար իր էութեան խորքէն բխող այս մասնաւոր առաքելութիւնը՝ սրբադասելով Մեծ Եղեռնի նահատակները: Սոյն որոշումը, ամէն բանէ առաջ, արդար եւ նուիրական պարտք մըն է, միաժամանակ արտայատութիւնն է հրամայական պահանջքի մը՝ իր ազգային եւ եկեղեցական, ինչպէս նաեւ միջազգային նշանակութեամբ:

Ցաւալին այն է, որ չափազանց արդիական եւ հետաքրքիր այս նիւթը բաւարար չափով ներկայացուած չէ հայ հասարակութեան, նաեւ այս մասին իր համապատասխան անդրադարձն ու գնահատականը տուած չէ մեր հանրային կարծիքը: Կրնայ ըլլալ, որ ոմանք հարցը դիտարկեն մեկնելով այլ հայեցակէտերէ եւ առաջադրեն իրարամերժ ու տարակարծիք տեսակէտներ, ուրիշներ արտայայտուին առաջարկն ընդունելու եւ զայն ամրագրելու համակ համոզումներով, միեւնոյնն է, հայ հասարակութեան բացարձակ իրաւունքն է տեղեկանալ եւ հոգեմտաւոր անդրադարձ ցուցաբերել այս հիմնահարցի նկատմամբ, թէ ինչո՞ւ համար եւ ինչպէ՞ս պիտի սրբադասուին ցեղասպանութեան զոհ

դարձած մեր միլիոն ու միլիոն նահատակները:

Տարբեր պրիսմակներէ մեկնաբանուելով նիւթը հանրային կարծիքին մօտ ինչպիսի երանգաւորումներ ալ ստանայ, իրենց հայկական ծագումին եւ քրիստոնէական պատկանելիութեան համար ցայսօր անպատիժ ցեղասպանութեան մը միլիոնաւոր զոհերուն սրբադասման անհրաժեշտութիւնը է՛ ու կը մնայ ազգային անժամանցելի արժէք մը՝ բարոյական անհամեմատելի պարտաւորութիւն մը:

Լիայոյս ենք, որ այս հրամայական պահանջքին իրականացումը ճամբայ մը չի բանար չարաշահումներու, չի դառնար առիթ յոռի բարքերու սանձազերծումի, յետագայ սրբադասումները դարձնելով եկեղեցիին համար գործարք՝ շահութաբեր նպատակներու: Ի խորոց սրտի աղօթենք եւ անձկայրեաց մաղթենք, որ եկեղեցւոյ իշխանաւորներ տուրք չեն տար իրենց անձնական հակումներուն, եւ իրենց վստահուած հեղինակութիւնը չարաշահելով ընթացք չեն տար կամայական սրբադասումներու. նաեւ քաղաքական գործիչներ եկեղեցիին վրայ չեն պարտադրեր իրենց կամքը՝ սրբադասել տալով իրենց կուսակցական ընկերները, իսկ ազգային բարերարներ կամ մեծահարուստներ՝ հնչուն ոսկիով ու արծաթով իրենց ընտանիքի ննջեցեալ անդամներէն մին կամ միւսը:

Եկեղեցւոյ սուրբերը պէտք է ըլլան Աստուծոյ ներկայութեան ծորումով փայլած եւ քրիստոնէական ջերմ հաւատքի գործերով վկայուած անձեր: Անոնք իրենց առաքինազարդ վարքով, աղօթանուէր կեանքով ու քրիստոնէական սիրոյ գերագոյն զոհողութիւններու պատրաստակամութեամբ հասած պէտք է ըլլան հոգեւոր լուսաւորութեան եւ բարոյական կատարելութեան մակարդակին: Գտնուելով Ս. Հոգիի պարգեւած մասնաւոր շնորհքին եւ ըլլալով ներգրաւուած Աստուծոյ խորին ու գերահրաշ խորհուրդին մէջ, անոնք պէտք է օրինակելի ու վաւերական ներշնչողներ հանդիսանան Տէրունաւանդ լոյս հաւատքին եւ ճշմարտապէս հոգեկան բարձր կեանքի մը սնունդը բաշխեն հայ հաւատացեալներուն:

Սուրբը ան է, որ ջերմեռանդ զգացումներով կը համակէ մեր հոգին, որուն նըւիրական անունն ու յիշատակը պատկառանք կ’ազդէ մեր անձին, եւ լուսապսակ կերպարը անոր վստահութիւն կը ներշնչէ մեր սրտին՝ վառելու համար մոմ մը իր հոգեւոր ներկայութեան առջեւ, խնդրելով իր բարեխօսութիւնը մեր Տէր եւ Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի մօտ՝ մեր մեղքերու քաւութեան, թողութեան եւ հոգիի փրկութեան համար:

ՄՈՒՏՔ

24 Ապրիլ 1915:

Դարձեալ կանգնած ենք մեր ժողովուրդի պատմութեան ամենամռայլ թուականին առջեւ: Այսօր, հայ ժողովուրդը համայն, Մայր Հայաստանի ու Արցախի մէջ, անտարա-

կոյս նաեւ հայ Սփիւռքի ամբողջ տարածքին, հոգեւին կը քալէ լուռ եւ ինքնամփոփ դէպի Ծիծեռնակաբերդ, Տէր Զօր, Նահատակաց Մատուռն Անթիլիասի, դէպի բիւրաւոր յուշակոթողները հայ գաղթօճախներու, իր կուրծքին տակ սեղմած անհուն ցաւին ու բոլոր ծովերը խորունկ վիշտերուն՝ Ցեղասպանութեան զոհ դարձած աւելի քան մէկուկէս միլիոն իր նահատակներուն:

Այսօր, այդ սեւ թուականէն 98 տարիներ ետք, վերստին կ’ապրինք աղիտալի անկումը մեր պատմութեան, անցեալը որ անցած չէ, կը մնայ մի՛շտ ներկայ, մեր կեանքին մէջ կ’առնէ մարմին, ոչ մեր երեւակայութեան ճիգով, այլ՝ ապրումով, մեր սրտին ու արեան ամենաջերմ կանչով, մեր կենսատենչ շունչով եւ ոգիով, ու կը տեսնենք անլուր նահատակութիւնը հայ ցեղին, մահու աքսորը մեր պապերուն, ամայացումը մեր շէն եւ հիւրընկալ աւաններուն, լլկումը մեր սրբութիւններուն, քրիստոնէական հաւատքին ներշնչած մեծագոյն արգասիքներուն՝ աղօթատուներուն եւ հոյակերտ տաճարներուն, գիրգրականութեան եւ դպրութեան դարբնոց, հայ մշակոյթի մշտաբորբ քուրայ մեր վանքերուն:

Յետադարձ ակնարկ մը նետելով մեր մօտիկ անցեալի գրեթէ 100 տարուան պատմութեան վրայ, զարհուրանքով կը տեսնենք, թէ 20-րդ դարու սկիզբը հայութեան համար դարձած է Գողգոթայի նահատակութեան արիւնալի ճամբայ մը, զոր իր ամենադաժան գալարումներուն մէջն անգամ կնքուած չէ մահուան վճիռով, այլ՝ յարութեան եւ վերապրումի հրաշափառ փաստով:

Արդարեւ, կէս դար անց, երբ արթնցաւ պատմութեան խիղճը, շարք մը պետութիւններ[3], համապատասխան բանաձեւերու որդեգրումով, հետզհետէ կը ճանչնան 1915-1923 թուականներու ընթացքին Օսմանեան կայսրութեան մէջ ապրող հայ ժողովուրդի դէմ Երիտթուրքական կառավարութեան կողմէ իրագործուած Ցեղասպանութեան անհերքելի իրողութիւնը:

Ինչքան ալ հպարտառիթ ըլլայ վերոյիշեալ երեւոյթը հայութեան համար, առաջադրուած բուն նիւթին անդրադառնալով, թերեւս տեղին չէ այստեղ մին միւսի ետեւէ թուարկել վերն ակնարկուած բազմաթիւ պետութիւններն ու պետական կազմակերպութիւնները, նաեւ միջազգային համապատասխան մարմինները, վերլուծել ջանալով անոնց քաղաքական զարգացումները:

Ընդհակառակը, աստեղ մեր ուշադրութեան սեւեռակէտ կը դառնայ ուրիշ նշանակալից իրադարձութիւն մը, երբ 2003 տարւոյն Ապրիլի 24-ը հայկական տարեգրութեանց մէջ յիշատակելի կը դառնայ եւս հպարտառիթ նուաճումով մը. հայութիւնը կը յաջողի Փարիզի «սրտին» մէջ արձանացնել հայ երգին ամենանուիրական ոգեղինացումի, անզուգական վարպետի ու սիրելի՛ Վարպետի՝ Կոմիտասի յուշարձանը՝ Հայոց Ցեղասպանութեան աւելի քան մէկուկէս միլիոն նահատակաց իբրեւ ամենանուիրական եւ հաւաքական խորհրդանիշ:

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ 100-ԱՄԵԱԿԸ ՎՃՌՈՐՈՇ ԱՌԻԹ՝

ՍՐԲԱԴԱՍԵԼՈՒ 1915 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԸ

Նշեցինք վերը, թէ դարուս արշալոյսին, երբ կ’արթննայ պատմութեան խիղճը վերականգնելու համար հայութեան նկատմամբ ոտնահարուած, զգետնուած ու բազմիցս չարչրկուած, արեան ահագին ճապաղիքներուն մէջ խեղդուած արդարութիւնը, երբ արեւելքէն արեւմուտք ազգեր եւ պետութիւններ ցեղասպանութեան մասին յատուկ բանաձեւերով կը ճանչնան 24 Ապրիլ 1915 թուականի Օսմանեան պետութեան կողմէ իրագործուած մեր ազգային ողբերգութեան իրողութիւնը, ուղղակի հարց կը ծագի, որ արդեօք ժամանակը չէ՞ որ կարգ մը մեր ազգային-եկեղեցական տօներէն իր քաղաքական եւ համազգային նշանակութեամբ շատ աւելի խօսուն, հաւաքական եւ անհատական ապրումներու ծնունդ տուող Հայոց Ցեղասպանութեան սգատօնը՝ 24 Ապրիլը ներկայ տօնակատարութեան ձեւերէն քայլ մը անդին անցնի ու հոգեւոր-բարոյական, նամանաւանդ կրօնական իմաստով փոխադրուի աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ:

Ցեղասպանութենէն շուրջ դար մը ետք, հիմա արդէն ժամանակը չէ՞ որ հաւատքի, հայրենիքի եւ ազգային սրբութիւններուն համար իրենց կեանքը զոհաբերած մեր մէկուկէս միլիոն նահատակներուն սգահանդէսը հոգեհանգստեան արարողութիւններու ծիրէն վեր բարձրացուի եւ ուղղակի պատարագի արարողական ոլորտին մէջ գնահատուի սուրբերու յիշատակութեան կարգով:

Ո՞Վ ՊԻՏԻ ՍՐԲԱԴԱՍԷ

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԸ

Հարցը կրկին միեւնոյնն է՝ ո՞վ սուրբ պիտի հռչակէ Ցեղասպանութեան աւելի քան մէկուկէս միլիոն նահատակները. ո՞վ իր սրբոց լուսապսակ դասուն մէջ պիտի ընդգրկէ Հայոց նահատակ մտաւորականութեան եւ հոգեւորականութեան սքանչելի փաղանգը՝ մարտիրոսացած ժողովուրդի մը հաւաքականութեան հետ, եթէ ոչ Առաքելական Եկեղեցին Հայաստանեայց, որուն սուրբ աւազանին ծնունդներն էին Ապրիլեան նահատակները եւ ձեռնասունները՝ անոր ջամբած հոգեւոր կրթութեան: Ուրեմն, անգամ մը եւս, միայն ու միայն Հայ Եկեղեցիին է սրբազան պարտականութիւնը արդէն իսկ ընդհանրացած համոզումը եւ ամէնուն համբուրելի դարձած իրողութիւնը պաշտօնականացնելու եւ եկեղեցական կարգով սրբադասելու 1915 թուականի մեր

բոլոր նահատակները:

Սակայն ինչո՞ւ այս յապաղումը, երկարատեւ եւ անընդունելի այս վերապահութիւնը, սեփական աւանդութեան եւ վարդապետական սկզբունքներուն նկատմամբ ինքնավստահութեան պակասը, իր իսկ ծոցին մէջ նոր որակ մը երկնելու երկչոտութիւնը, երբ, ինչպէս վերը բազմիցս շեշտուեցաւ, Հայոց Ցեղասպանութեան նահատակները սրբադասելու ուղղութեամբ համազգային ենթահողը արդէն վաղուց պատրաստ է, իսկ Կոմիտաս վարդապետ, իբրեւ վաւերական խորհրդանիշը ազգի մը ողբերգութեան, արձանացած է ոչ միայն Հայաստանի եւ Սփիւռքի շատ մը քաղաքներուն, այլ նաեւ այսօր՝ Փարիզի սրտին մէջ, ի տես հայերու, նաեւ ի գիտութիւն շատ մը օտարներու:

Թող ներուի մեր յանդգնութիւնը, եթէ երբեք պահանջքը աւելի ակներեւ դարձնելու դիտաւորութեամբ կրկնենք հարցադրումը՝ ինչո՞ւ կը յապաղի Հայ Եկեղեցին սրբադասելու 1915 թուականի պետական-քաղաքականօրէն ծրագրուած Ցեղասպանութեան ընթացքին վկայողական մահուամբ նահատակուած իր միլիոնաւոր զաւակները. միթէ չսրբացո՞ւց Ընդհանրական եւ Առաքելական Ս. Եկեղեցին քրիստոնէութեան առաջին եւ յետագայ դարերուն Հռոմի կրկէսներուն մէջ եւ այլուր խոստովանողական մահուամբ նահատակուած իր վկաներէն շատերը. բարի նախանձով եւ անկեղծ յուզումով մը չի՞ ճմլուիր մեր սիրտը, երբ ականատես կ՛ըլլանք այն գեղեցիկ ու հոգեպարար արարողութիւններուն, որոնց ընդմէջէն Հռոմէական Կաթողիկէ Եկեղեցին գրեթէ ամէն օր նորանոր երանելիներ եւ սուրբեր կը յայտարարէ, մի՛շտ արգասաւորելով իր հոգեւոր կեանքը եւ խանդավառելով իր հոծ հաւատացեալներուն ջերմեռանդութիւնը:

Եթէ նկատի ունենանք Հռոմի միայն նորագոյն շրջանի պապերը՝ Յովհաննէս Պօղոս Բ. 1345 երանելի, իսկ 482 անձ կանոնականացման գործընթացով սուրբ հռչակած է: Իր յաջորդը՝ Բենեդիկտոս ԺԶ. 105 երանելի, իսկ 44 անձ նմանապէս սուրբ յայտարարած է:

Յովհաննէս Պօղոս Բ. Սրբազան Քահանայապետի վախճանման, ապա յուղարկաւորութեան ժամանակ, Վատիկան ժամանած հազարաւորներու բազմութեան մէջէն լեհ ուխտաւորներու խումբ մը յանկարծ սկսաւ «santo subito» (իտալերէն՝ անմիջապէս՝ սո՛ւրբ) բացագանչել, պահանջելով վախճանած Քահանայապետի անյապաղ սրբադասումը: Հակառակ անոր, որ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ կանոնն ու եկեղեցական իրաւունքը այդքան կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ չէր արտօներ անձի մը սրբադասման գործընթացին ձեռնարկումը, Բենեդիկտոս ԺԶ. այդ ուխտաւորներուն պահանջքը հիմք ընդունելով՝ Յովհաննէս Պօղոս Բ. երջանկայիշատակ Քահանայապետը 1 Մայիս 2011-ին վաղաժամ երանելի հռչակեց, շրջանցելով սեփական եկեղեցւոյ սահմանած կանոնական օրէնքը: Սակայն նման շրջանցում մը նախապէս արդէն կատարուած էր Յովհաննէս Պօղոս Բ.ին կողմէ, երբ ան 19 Հոկտեմբեր 2003-ին

երանելի հռչակած էր Մայր Թերեզան, որ իր մահկանացուն կնքած էր Կալկաթա, 5 Սեպտեմբեր 1997-ին:

Ահա, փաստացի կը տեսնենք, որ վերոյիշեալ զոյգ պարագաներուն ալ գործող ազդակ կը հանդիսանայ Ս. Գիրքի «Հարկ լուծանէ զօրէնս» սկզբունքը: Փաստօրէն, Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ սահմանած օրէնքին հակառակ կ’ազդէ եկեղեցւոյ աւանդութեան մէջ ծանօթ *էքոնոմիայի*, այսինքն՝ կարգաւորման կամ ընդառաջումի սկզբունքը, որ գերազանցապէս կը հիմնուի ժողովրդական պահանջքին վրայ:

Հայոց Ցեղասպանութեան զոհերը սրբադասելու նիւթին շուրջ մեր մտորումներն ու համոզումները առաւել եւս ամրագրուեցան նաեւ այն փաստով, որ տակաւին վերջերս՝ 13 Մայիս 2013-ին, Հռոմի նորընտիր Ֆրանցիսկոս Պապը *կանոնականացուց*, այսինքն՝ եկեղեցւոյ սուրբ հռչակեց Իտալիոյ Օթրանթօ քաղաքի 800 մարտիրոսները՝ Անթոնիօ Փրիմալտօն եւ իր զինակից ընկերները, որոնք 1480 թուականի Օգոստոս 14-ին, անհաւասար կռիւներու մէջ նահատակուած էին Օսմանեան զօրքին դէմ պայքարի ընթացքին: Կաթոլիկ Եկեղեցին այս սուրբերուն նահատակութեան գլխաւոր պատճառը համարեց մուսուլման օսմանցիներու «քրիստոնէական հաւատքին դէմ տածած ատելութիւնը» (*odium fidei*), քանի որ թուրք զօրավարը անոնց առջեւ դրած էր կրօնափոխութեան պարտադրանք՝ կա՛մ իսլամանալ, կա՛մ գլխատուիլ: Հաւատքի այս վկաները, սակայն, նախընտրած էին մահը՝ քան ուրանալ Քրիստոսը:

Հայոց Ցեղասպանութեան չարաբաստիկ օրերուն մեր նահատակ ժողովուրդի զաւակներէն շատերուն առջեւ միթէ չէ՞ր դրուած կրօնափոխութեան նման պարտադրանք: Անոնք ցուցաբերելով անօրինակ հաւատարմութիւն մը դէպի ազգային ինքնութիւնը, ապրելու փոխարէն չգերադասեցի՞ն նահատակութիւնը: Բայց ո՞վ, ո՞վ պիտի գնահատէ անոնց ամբողջանուէր սիրով անձի պատարագումը տէրունաւանդ լոյս հաւատքի ու հայրենիքի համար, եթէ ոչ Մեծ Եղեռնէն վերապրած հայութեան նոր սերունդը՝ իր Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցիին միջոցով:

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ՝ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՀԱՅՈՑ

ՆԱՀԱՏԱԿ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՆՇՈՂ ԿԵՐՊԱՐ

Արդ, հարցադրումը հոս նոյնքան արդար է անվերապահ ու շեշտակի ըսելու. Ինչո՞ւ չի սրբացներ Հայ Եկեղեցին իր անզուգական Վարդապետը, իր «Ամենայն Հայոց Երգի Վեհափառը», «Մեսրոպ Մաշտոցը մեր երգին», «գիրն ու տառը» անոր՝ եղեռնաբախտ Կոմիտասը, երբ գերյարգելի այլ ճակատագրակից մը՝ Շուքրալլահ Իգնատիոս Մալոյեան, 1915-ին զոհուած Մարտինի հայ կաթողիկէ արքեպիսկոպոսը, 7 Հոկտեմբեր 2001 թուականին, Վատիկանի մէջ, հանդիսաւորապէս **երանելի** կը հռչակուի Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապին կողմէ, զայն բարի օր մը ներգրաւելու համար Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ սրբոց դասին մէջ:

Բաւարար չե՞ն արդեօք դար մը ամբողջ Ցեղասպանութեան եղելութենէն եւ Կոմիտաս

վարդապետի Փարիզի մէջ վախճանումէն 80 տարիներ ետք, ձեռնարկելու համար համազգային եւ եկեղեցական նշանակութիւն ունեցող նման քայլ մը, որ այսօր դարձած է ոչ միայն հոգեւոր-բարոյական պարտքը մեր եկեղեցիին, այլ նաեւ կարեւոր մէկ բաժինը անոր կրօնա-եկեղեցական առաքելութեան:

ՍՈՒՐԲԵՐԸ ԵԿԵՂԵՑԻԻ ԱՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Քրիստոնեայի մը կեանքի բարձրագոյն չափանիշը կատարելութեան հասնիլն է: Այս կատարելութիւնը կը համեմատուի տուեալ անձին աստուածամօտիկութեան մէջ գտնուելու

իրողութեան, անոր սրբակեացութեան, ջերմեռանդութեան եւ հաւատքի մասին տուած ճշմարիտ վկայութեան հետ: Քրիստոս իր հետեւորդներուն կը պատգամէ. «Կատարեալ

եղէ՛ք, ինչպէս ձեր երկնաւոր հայրը կատարեալ է»[4]: Եկեղեցւոյ ըմբռնումով, այս կատարելութիւնը ՍՐԲՈՒԹԵԱՆ այն մակարդակն է, զոր եկեղեցին կը հաստատէ եւ սուրբ կը հռչակէ տուեալ անձը կամ հաւաքականութիւնը, հիմք ունենալով անոնց հաւատքի մասին տուած ճշմարիտ վկայութիւնը: Սրբադասումը կը հանդիսանայ ուրեմն եկեղեցիին շնորհած մեծագոյն գնահատականը անոնց, որոնք հաւատքի իրական վկայութեամբ, խոստովանութեամբ, ընդհուպ մինչեւ արեան նահատակութեամբ վառեալ ի սէրն Քրիստոսի՝ կը դառնան լուսաւոր ջահեր Քրիստոնէութեան, Ս. Աւետարանի ճշմարտութեան եւ գերազանց ախոյեաններ եկեղեցւոյ գործնական եւ ջերմեռանդական կեանքին համար:

Անշուշտ, հոս պարզ պէտք է ըլլայ, որ այս կառոյցին մէջ երբ կը խօսինք եկեղեցիին մասին կամ եկեղեցի բացատրութիւնը իբրեւ եզր կը կիրարկենք, նկատի չունինք լոկ նուիրապետական դասը կամ հոգեւոր պաշտօնէութիւնը, այլ՝ գերազանցապէս հաւատացեալ ժողովուրդը, որուն հետ աշխարհիս վրայ շօշափելի մարմին մը կը դառնայ Քրիստոսի Եկեղեցին:

Այստեղ տեղին է հարցումը՝ ունի՞ արդեօք Հայ Եկեղեցին սուրբեր: Կամ, եթէ երբեք ունի, ինչպէ՞ս կը կատարուի սրբադասումը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ:

ՍՈՒՐԲԵՐԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻԻ ԱՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հայ Եկեղեցին, իրբեւ կարեւոր մէկ միաւորը Ընդհանրական եւ Առաքելական Ս. Եկեղեցիին, սկիզբէն գնահատած է վասն Յիսուսի եւ հայրենեաց իրենց կեանքը զոհաբերած իր հաւատացեալ զաւակներն ու նահատակները, դասելով զանոնք իր

սրբոց լուսապսակ դասին մէջ[5]:

Մեր եկեղեցւոյ տօնացոյցը մեր հաւատքի լուսաճաճանչ երկնակամարին վրայ կը ցոլացնէ սրբոց հոյլ մը, որուն 204 տօնելի անունները (աստուածաշնչական սուրբերէն

զատ), Տիեզերական եւ Ընդհանրական Եկեղեցիէն[6] ժառանգած ըլլալով, օտարազգի են,

իսկ անոնց քով 64-ը միայն ունին զուտ հայկական ծագում: Հայազգի սուրբերու շարքին, այստեղ հաւաքականներն ալ իբրեւ մէկ միաւոր ընդունելով, մեր տօնացոյցը մեզի կը ներկայացնէ ժամանակագրական հետեւեալ պատկերը.

1) Ա. դարէն՝ Սանդուխտ կոյս, Աղդէ Եդեսիոյ հայրապետ եւ Աբգար թագաւոր:

2) Բ. դարէն՝ Ոսկեանք, այսինքն՝ Ս. Ոսկի իր 4 ընկերներով, եւ Սուքիասեանք, այսինքն՝ Ս. Սուքիաս իր 18 ընկերներով:

3) Դ. Դարէն՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Հռիփսիմեանք, այսինքն՝ Ս. Հռիփսիմէ իր 33 ընկերներով, Գայիանեանք, այսինքն՝ Ս. Գայիանէ իր 2 ընկերներով, Նունէ եւ Մանէ կոյսեր, Արիստակէս, Վրթանէս, Յուսիկ եւ Ներսէս հայրապետներ, Գրիգորիս, Դանիէլ եւ Խադ եպիսկոպոսներ, Տրդատ թագաւոր, Աշխէն թագուհի, Գրիգորիս, Խոսրովադուխտ արքայաքոյր, Անտոն եւ Կրօնիգէս ճգնաւորներ, նաեւ Ստեփանոս Ուլնեցի իր ընկերներով:

4) Ե. դարէն՝ Ս. Սահակ եւ Յովսէփ հայրապետներ, Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, Սահակ եւ Թաթիկ եպիսկոպոսներ, Եղիշէ, Մովսէս եւ Դաւիթ թարգմանիչներ, Ղեւոնդ, Մուշեղ, Արշէն, Սամուէլ, Աբրահամ եւ Խորէն քահանաներ, Քաջաջ եւ Աբրահամ սարկաւագներ, Ատոմեանք, այսինքն՝ Ատոմ եւ Մանաճիհր զօրավարներ իրենց գունդերով, Վարդանանք, այսինքն՝ քաջն Վարդան Մամիկոնեան, Խորէն Խորխոռունի, Արտակ Պալունեաց, Տաճատ Գնդունի, Հմայեակ Դիմաքսեան, Արսէն Ընծայնոց, Վահան Գնունեաց, Գարեգին Սրուանձտեան եւ Ներսեհ Քաջբերունի նախարարներ, 1036 վկաներով, Թաթուլ, Վարոս եւ Թումաս ճգնաւորներ, ինչպէս նաեւ Շուշան Վկայուհի:

5) Զ. դարէն՝ Եօթը Խոտաճարակներ, Գրիգոր-Ռաժիկ եւ Աստուածատուր-Մախոժ Վկաներ:

6) Է. դարէն՝ Դաւիթ Դըլնեցի:

7) Ը. դարէն՝ Վահան Գողթնացի, Սահակ եւ Համազասպ Արծրունիներ, ինչպէս նաեւ Յովհաննէս Օձնեցի հայրապետ:

8) Թ. դարէն՝ Սահակ եւ Յովսէփ Կարնեցիներ:

9) Ժ. դարէն՝ Ս. Գրիգոր Նարեկացի:

10) ԺԲ. դարէն՝ Ս. Ներսէս Շնորհալի հայրապետ, Գոհարինոս, Ծամիդոս, եւ Տուքիկոս Վկաներ:

11) ԺԴ. դարէն՝ Յովհան վարդապետ Որոտնեցի:

12) ԺԵ. դարէն՝ Ս. Գրիգոր վարդապետ Տաթեւացի[7]:

ՎԵՐՋԻՆ ՍՈՒՐԲԵՐԸ

Տօնացոյցիս ներկայացուցած սրբոց ցանկն ահաւասիկ մեզի ցոյց կու տայ, որ մեր

Եկեղեցւոյ վերջին[8] սուրբերը՝ Յովհան Որոտնեցի եւ Գրիգոր Տաթեւացի վարդապետներ, մին՝ ԺԴ., իսկ միւսը ԺԵ. դարերուն ապրած հեղինակութիւններ են, որոնք հաւանաբար Հայ Եկեղեցւոյ սրբոց լուսապսակ դասը անցած են 1774 թուականին, շնորհիւ Սիմէոն Ա. Երեւանցի[9] Կաթողիկոսի (1763-1780) կազմած եւ տպագրած տօնացոյցին:

600 ՏԱՐԻ[10] ԱՌԱՆՑ ՍՈՒՐԲԵՐՈ՞Ի

Արդարեւ, ԺԵ. դարու առաջին տասնամեակէն մինչեւ մեր օրերը անցած են աւելի քան 600 երկար տարիներ՝ հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ լեցուն նահատակութեանց ու քրիստոնէական հաւատքի վկայաբանութեանց պատմութիւններով. սակայն Հայ Եկեղեցին այնուհետեւ ոչ ոք սուրբ յայտարարած է, ոչ ոք սրբացուցած կամ ընդգրկած է իր ծիսական տօնացոյցին մէջ:

ԺԵ. դարէն ետք դադրա՞ծ է Հայ Եկեղեցին սուրբեր ունենալէ: Միթէ անհրաժեշտութիւն չի՞ նկատեր ան ապահովել իր կենսունակութեան մասին վկայող նաեւ նոր սուրբերու ներկայութիւնը իր պաշտամունքին ու հաւատքի կեանքին մէջ: Չէ՞ որ մեր պատմութիւնը լեցուն է նահատակութիւններով, իսկ մեր պատմագրութիւնը՝ քրիստոնէական հաւատքի ճշմարիտ վկայաբանութիւններով: Արդեօ՞ք այնքան շատ նահատակ ու վկայ ունեցանք, որ մեր Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան համար անկարելի եղաւ անոնց մէջէն ընտրութիւն կատարել: Ժամանակ չունեցա՞ւ միթէ մեր Մայր եւ Ս. Եկեղեցին Հայաստանեայց զբաղելու իր կարեվէր զաւակներով: Սակայն իրողութիւնն այն է, որ եկեղեցին ի՛նքը, բառիս իսկական առումով, միասնաբար իր ժողովուրդին հետ դարձած է վկայեալ ու վկայող մարտիրոս մը, կղզեակ մը քրիստոնէական ջինջ հաւատքի՝ մահմետականութեան, այլակրօնութեան, ինչպէս նաեւ երբեմն անաստուածութեան այլամերժ ովկիանոսին մէջ: Եկեղեցին ինք մարտիրոսացած է իր ժողովուրդին հետ, ապա յառնած է հուրի եւ մոխիրներու մէջէն որպէս նոր փիւնիկ, վերստին կեանք եւ վերապրելու աննկուն ոգի բաշխելով իր հայկազուն հօտին:

ՆՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒ

ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ

Այսօր սակայն պարագաները փոխուած են: Մղձաւանջային եւ երկար դարերու անձկայրեաց տենչէ, սրտաբուխ աղօթքէ ու տենդոտ անուրջէ ետք, հայ ժողովուրդը կրցաւ իր նախնեաց սուրբ հողի արեւելեան հատուածին վրայ տեսնել ծածանիլը Եռագոյնին՝ «արտասուքով լուացած» ու փայփայած իր երազին գերագոյն իրականացումը: Հայրենի ժողովուրդը, նիւթական եւ բարոյական զօրեղ մասնակցութեամբը նաեւ գաղթաշխարհի հայութեան, արդար պայքարով կերտած է ի վերջոյ իր պետականութիւնը: Հայն այսուհետեւ ուրիշէն չէ որ պիտի խնդրէ, այլ՝ ինք պիտի որոշէ գնահատել իր բազմաչարչար ժողովուրդին նահատակ զաւակները

համազգային տարողութեամբ, ինչու չէ նաեւ միջազգային նշանակութեամբ:

ՊԷՏՔ ՈՒՆԻ՞ՆՔ ՆՈՐ ՍՈՒՐԲԵՐՈՒ

Պէտք ունի՞ հայ ժողովուրդը նոր սուրբերու, ի մասնաւորի՝ Ապրիլեան նահատակներու եւ Կոմիտաս վարդապետի սրբադասումին: Այո՛, աւելի՛ քան երբեք՝ իր կրօնական եւ քաղաքական նշանակութեան անգնահատելի հեռանկարով:

ա) Տառապող արդարը կրօնքին մէջ պէտք է անպայման գտնէ իր կատարեալ աստուածարդարացումը: Աստուծոյ առջեւ քրիստոնէական մաքուր հաւատքի համար տառապողին արդարացումը կ'իրականանայ միայն Աստուծոյ կողմէ՝ աստուածայայտնութեամբ. բնականաբար, մարդն այստեղ ոչ մէկ ազդեցութիւն կրնայ ունենալ, բայց եկեղեցին, Քրիստոսի սիրով վառուած իր զաւակներու տառապանքը եւ նահատակութիւնը երաշխիք ունենալով, կը վկայէ անոնց աստուածարդարացման մասին, համոզուած ըլլալով, որ ճշմարիտ հաւատքի համար արդարին կրած տառապանքն ու նահատակութիւնը ի զուր չեն: Անոնք, Ս. Աւետարանի անսուտ խոստումին համաձայն, կը վարձատրուին փրկութեամբ եւ կ'արդարանան Աստուծոյ կողմէ շնորհուած յաւիտենական փառքով:

բ) Հայ ժողովուրդին դէմ իրականացած քաղաքական անարդարութիւնը պէտք է ունենայ միջազգային ճանաչում, լիարժէք եւ ամբողջական փոխ-հատուցում ստանայ իրաւական օրէնքով:

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԸ ՍՐԲԱԴԱՍԵԼՈՒ ՊԱՀԱՆՋԸ

ԵՒ ԵՐՋԱՆԿԱՅԻՇԱՏԱԿ ՎԱԶԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ[11]

Հայոց Ցեղասպանութեան նահատակները սրբադասելու ուղղութեամբ կարեւոր փաստ մը արձանագրուեցաւ 1989 թուականին, երբ Հայ Եկեղեցւոյ նուիրապետական զոյգ Աթոռներու միջեւ, 29 Ապրիլ թուագրութեամբ եւ ստորագրութեամբ երջանկայիշատակ զոյգ հայրապետներու՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց եւ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսներու, հրապարակուեցաւ միասնական

հաղորդագրութիւն[12] մը, ուր կը յայտարարուէր, թէ անհրաժեշտ քայլեր պիտի առնուէին սրբադասելու համար 1915-ի Մեծ Եղեռնի աւելի քան մէկուկէս միլիոն մեր նահատակները:

Այս, իմաստով, առաջարկները կը զարգանային երկու ուղղութիւններով: Երբ Կիլիկեան կողմը կը յանձնարարէր հաւաքական սրբադասումը Ապրիլեան բոլոր նահատակներուն, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, գլխաւորութեամբ երջանկայիշատակ Վազգէն Ա. Վեհափառ Հայրապետի, աւելի յարմար կը նկատէր ամէնուն փոխարէն սրբադասումը խորհրդանշական անձի մը, որպիսին էր Կոմիտաս վարդապետ: Խորքին մէջ, երկու մօտեցումները զիրար չէին հակասեր, քանի որ Ցեղասպանութեան բոլոր

նահատակները հաւաքաբար սրբադասելու հարցէն բացի, Վազգէն Վեհափառի մտքին մէջ Կոմիտաս վարդապետը կրնար ըլլալ նահատակ մտաւորականներու խորհրդանշական այն կերպարը, որոնք Մեծ Եղեռնի օրերուն ձերբակալուելով աքսորուեցան Թուրքիոյ խորքերը, ուր՝ առանձին կամ խմբովին՝ անասելի վայրագութիւններով սպաննուեցան:

Այստեղ արծարծուած նիւթին կարեւորութեան առնչութեամբ պիտի խոստովանիմ, որ բախտը եւ հոգեկան անհուն ուրախութիւնը ունեցած եմ 1989-ին եւ հետեւեալ տարիներուն ունկնդրելու եւ դառնալու մին վկաներէն երջանկայիշատակ Վազգէն Ա. Վեհափառի առանձնակի մտածումներուն: Ան միանգամայն համոզուած էր, որ Մեծ Եղեռնի նահատակներու սրբադասումը պէտք է իրականանայ հաւաքական յայտարարութեամբ: Բոլոր մէկուկէս միլիոն նահատակներն անխտիր պէտք է անպայման սրբադասուին Հայոց Ցեղասպանութեան զոհերու հաւաքական անունին ներքոյ, իսկ Կոմիտաս վարդապետը՝ իբրեւ հայ նահատակ մտաւորականութիւնը խորհրդանշող կերպար: Այս ուղղութեամբ միջադէպ մըն ալ կու գայ մեծ Հայրապետի կեցուածքին մասին տալու կենդանի վկայութիւն մը.-

1989-ի Աւագ Հինգշաբթի խաւարման երեկոն էր, երբ Միածնաէջ Ս. Խորան բարձրանալով հաւատացեալ բազմութեան կը քարոզէի Յիսուսի Մատնութեան եւ Խաչելութեան ահաւոր Խորհուրդը: Գողգոթայի այդ սոսկալի եղելութեան ներկայ էր նաեւ Աստուածամայրը, որ խաչի արիւնաներկ ոտքին փաթթուած, ցաւագին աղաղակներով ու արցունքի փղձկումներով իր որդւոյն մահը կ’ողբար: Անդրադառնալով Աստուածամօր տառապահիւծ կերպարին, երբ աւելցուցի թէ՝ «Ո՛չ մէկ մայր այդպէս անհամեմատելի ցաւերով տառապեցաւ՝ ինչպէս Աստուածամայրը, եւ ոչ մէկ մայր այնքան խորազգած սգաց իր զաւկին կորուստը՝ ինչպէս Աստուածամայրը», Վեհափառը, դեռ գիշերուան ուշ ժամերուն, զիս վեհարան հրաւիրեց, գնահատեց քարոզս, անոր հաւատաւոր ներշնչումն ու ոգին, միաժամանակ՝ աստուածաբանական մտածումներուն գեղեցկութիւնը, բայց աւելցուց շեշտելով, որ «Մեծ Եղեռնի օրերուն, հայ մայրերը գուցէ նոյնքան եւ աւելի՛ տառապեցան, որքան Աստուածամայրը: Տառապանքը նոյնարժէք ըմբռնում մըն է, եւ կարելի չէ մին միւսին հետ համեմատել: Ցեղասպանութեան զոհ դարձած հայ մայրերը իրենց անլուր տառապանքին ու ցաւին մէջ նոյնացած են ցաւատանջ Աստուածամօր կերպարին հետ. անոնք սո՛ւրբ են, մեզի համար բոլոր հայ մայրերը սո՛ւրբ են»:

Նախապէս, սակայն, Հայոց Ցեղասպանութեան նահատակները սրբադասելու հարցին առնչութեամբ, Վեհափառը ստացած էր նամակ մը Գերշ. Տ. Տիրան Արք. Ներսոյեանէն, որուն առաջադրած հարցադրումներուն մասին լրջօրէն կը մտածէր, մինչ անոնք իր առնելիք որոշումներուն մէջ զինք հետզհետէ կը դարձնէին տատամսոտ: Տիրան Սրբազան դիտել կու տար, թէ հաւաքական նման սրբադասում մը պիտի հակասէր քրիստոնէական կրօնի վարդապետական սկզբունքներուն, նկատի ունենալով որ

մէկուկէս միլիոն զոհերուն մէջ ստոյգ կային նաեւ այլակրօններ, անհաւատներ կամ նոյնիսկ ծանր մեղք գործած անհատներ, որոնք ո՛չ կարելի էր հաւաքական սրբադասումի մը ամբողջին մէջ ներառնել, եւ ոչ ալ այդ ընդհանուր թիւէն մէկ առ մէկ առանձնացնել:

Դժբախտաբար, մեր միասնական հայրենիքի եւ նորաստեղծ պետութեան դիմագրաւած քաղաքական եւ տնտեսական դժուարութիւնները, ինչո՞ւ չէ նաեւ ընկերային կեանքին մէջ յառաջացած շատ մը խնդիրներ, առաջնահերթութիւն չտուին, որպէսզի Ցեղասպանութեան նահատակներու սրբադասման հարցը պաշտօնապէս նշանակուած մասնագէտներու կողմէ քննարկուի իր կրօնական, աստուածաբանական, ազգային եւ եկեղեցական մակարդակներով, կարենալ նախապատրաստելու համար ամուր եւ բոլորին համար ընդունելի հիմք մը: Վազգէն Վեհափառ վախճանեցաւ Օգոստոս 1994-ին, իսկ իր յաջորդը՝ Գարեգին Ա. հազիւ թէ ժամանակ ունեցաւ անդրադառնալու Ապրիլեան նահատակները սրբադասելու հարցին. իր կաթողիկոսութեան կարճատեւ տարիները անհրագործելի թողուցին իր փայփայած շատ մը երազներուն իրականացումը:

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄԸ՝

ԱՆԺԱՄԱՆՑԵԼԻ ԱՐԺԷՔ

Հակառակ ժամամակի յարուցած խոչընդոտներուն եւ Մեծ Եղեռնի նահատակները սրբադասելու ծրագիրն արծարծող վերոյիշեալ մեծ Հայրապետներուն ալ վախճանումին, միեւնոյնն է, հայութեան համար այս հիմնահարցն ունի հոգեւոր եւ բարոյական անժամանցելի արժէք, համազգային կարեւորութիւն եւ, ստոյգ, կրնայ ստանալ նաեւ միջազգային նշանակութիւն, նամանաւանդ որ կանգնած ենք 1915 թուականի Հայոց Ցեղասպանութեան հարիւրամեակի սեմին, եւ ընդամէնը երկու տարի ետք պիտի թեւակոխենք կատարուած ոճիրին դէմ պահանջատիրութեան, պայքարի եւ ուխտի, ինչպէս նաեւ հաւաքական յիշողութեան նոր հանգրուան մը:

Հոգեւոր ծնողիս՝ Վազգէն Ա. Հայրապետի մտածումներով եւ ոգիով ներշնչուած, դեռ 30 Նոյեմբեր 1994 թուականին Գանատայի Էջմիածնական Թեմի Առաջնորդութեան

ներկայացուցի «Թուղթ»[13] մը, որով կը փորձէի վերստին արծարծել Մեծ Եղեռնի նահատակներու սրբադասման հարցը: Նոյն տարին, Մոնթրէալի մէջ հրատարակեցի

հատոր մը՝ «Գրական Նշխարք Կոմիտաս Վարդապետի Բեղուն Գրչէն»[14] խորագրով, որ կը միտէր գրական նպաստ մը բերել Կոմիտաս վարդապետի սրբադասման աշխատանքներուն, կամ, ըստ կարելիութեան, գէթ նիւթը վերարծարծել հայ հասարակութեան մտքին մէջ: Նիւթը պաշտօնապէս քննարկուեցաւ նաեւ Գանատայի Հայոց Էջմիածնական Թեմի Պատգամաւորական Ժողովին կողմէ, եւ որոշում առնուեցաւ այս մասին առաջարկ ներկայացնել յառաջիկայ Ազգային-Եկեղեցական սրբագումար ժողովին: Արդարեւ, 5 Ապրիլ 1995 թուականին, Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուած Ազգային-

Եկեղեցական Ժողովի Դ. նիստին մէջ, Գանատայի Հայոց Թեմական Խորհուրդի ատենապետ Տիար Արթօ Պասմաճեան, Գանատայի Էջմիածնական Թեմին անունով առաջարկ ներկայացուց Կոմիտաս վարդապետի սրբադասման վերաբերեալ[15]: Նոյն նիստին առթիւ, նման առաջարկ մըն ալ բերած էր Գերշ. Տ. Աղան Արք. Պալեոզեան, 1915 թուականի Մեծ Եղեռնի բոլոր զոհերը սրբացնելու մասին[16]: Սակայն, ինչպէս միշտ, Ազգային-Եկեղեցական Ժողովը գոհացաւ Լուսաւորչի թափուր գահուն վրայ ընտրել ընդամէնը գահակալ մը, եւ հազա՛ր ափսոս, որ հոն առաջարկուած Ազգին ու Եկեղեցիին համար շատ մը կարեւոր հարցեր ունեցան ոչ մէկ հետեւողականութիւն:

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԸ ՍՐԲԱԴԱՍԵԼՈՒ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԻ ՄԸ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ

Վերն ինչպէս շեշտուեցաւ, Մեծ Եղեռնի նահատակներու սրբադասման հարցը անժամանցելի է, եւ այժմէական ըլլալու իր արժէքին մէջ չի կրնար նուազիլ ո՛չ հոգեւոր-բարոյական կշիռով եւ ոչ ալ հայ ժողովուրդի արդար իրաւունքներու պահանջատիրութեան հեռանկարով: Հետեւաբար, նոյն այս համոզումով տոգորուած, 1995 թուականին Ժընեւի մէջ հայերէն եւ ֆրանսերէն լեզուով հրատարակեցի գրքոյկ մը՝ օգտագործելով առկայ յօդուածիս «Դադրա՞ծ է Հայ Եկեղեցին Սուրբեր Ունենալէ»[17] խորագիրը: Միայն վերջին տարիներուն ուրախութեամբ տեղեկացայ, որ Մայր Աթոռը հայրապետական մասնաւոր տնօրինումով ձեռնարկած է յանձնախումբի մը կազմութեան, որուն նաեւ իրենց մասնակցութիւնը բերած են Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան ներկայացուցիչները: Այս առթիւ, հրապարակուեցան քանի մը ընդհանուր հաղորդագրութիւններ, որոնք խորքին մէջ ոչինչ կ’ըսէին ժողովներու շօշափելի արդիւնքին մասին: Ցաւալին այն էր, որ յանձնախումբին անդամներէն ոչ ոք տող մ’իսկ հրատարակած էր Մեծ Եղեռնի նահատակներու սրբադասման նիւթին վերաբերեալ, թերեւս անդրադարձած անգամ չէր, թէ որքան էական, հոգեւոր եւ բարոյական, ընկերային եւ քաղաքական նշանակութիւն կրնար ունենալ համազգային եւ եկեղեցական այս հիմնահարցին իրականացումը:

Ի դէպ, այստեղ հարկ է աւելցնել, որ Ապրիլեան նահատակները սրբադասելու հարցը հետապնդելու իմաստով, ցարդ ներկայացուած աշխատանքներուն անվերապահ օժանդակութիւն ցուցաբերեց նաեւ Ֆրանսայի Նիս քաղաքի մօտակայքը՝ Քայն-սիւր-Մէր աւանին մէջ ապրող Մեծ Եղեռնի նահատակ բանաստեղծ Ռուբէն Սեւակի Յիշատակի Տան հիմնադիր Տիար Յովհաննէս Չիլինկիրեանը: Իր ջերմ յանձնարարութեամբ, քանի մը տարի առաջ, սփիւռքահայ մտաւորական եւ «Նայիրի« թերթի խմբագիր՝ Տիար Ժիրայր Նայիրի, Հայաստան գտնուելու առթիւ, Կաթողիկոսին ներկայանալով դիտել տուած էր, որ ան «Հայոց պատմութեան ամենամեծ Կաթողիկոսը կրնար դառնալ, եթէ սուրբ հռչակէր 1915 թուականի Մեծ Եղեռնի զոհերը, ընդ որում եւ նահատակ բանաստեղծ Ռուբէն Սեւակը»: Բնականաբար, անմահանալու նման հրապոյրի մը

անկարելի է որ կարենան դիմադրել մեծամիտ մարդիկ, ուստի նշեալ հանդիպումէն ոչ շատ անց, հայրապետական մասնաւոր տնօրինումով կազմուեցաւ Մեծ Եղեռնի նահատակները սրբադասելու աշխատանքային այն յանձնախումբը, որուն մասին վերն արդէն իսկ նշուեցաւ: Մեծամտութիւն կամ ոչ, հաւատքի սրբակեաց ապրում թէ անձնական փառասիրութիւն գոհացնելու ցանկութիւն, միեւնոյնն է, արդիւնքն է կարեւորը, եւ մեզի արդարեւ կը հետաքրքրէ հայ ժողովուրդի անձկայրեաց պահանջքին, Մեծ Եղեռնի նահատակներու սուրբ յիշատակին կրօնաշունչ իրականացումը՝ հաւատքի մեր բիւրաւոր վկաներուն յաւիտենական երանացումը սրբոց լուսապսակ դասին մէջ:

Հայոց Ցեղասպանութեան նահատակները սրբադասելու աշխատանքային յանձնախումբը իր եզրակացութիւններուն փակ թղթածրարը նախանցեալ տարի

յանձնած է Կաթողիկոսին[18]: Մեզի կը մնայ յուսալ եւ աղօթել, որ Հայոց Ցեղասպանութեան 100-ամեակի ոգեկոչման առթիւ, Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ Նուիրապետական չորս Աթոռները պաշտօնապէս եւ միասնաբար սուրբ հռչակեն «Վասն Յիսուսի, հաւատոյ եւ հայրենեաց» զոհուած Մեծ Եղեռնի մեր բոլոր նահատակները:

ՀԱՒԱՏՔԻ ՎԿԱՆԵՐՈՒ ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄԸ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հայ Եկեղեցւոյ սուրբերուն ցանկը ներկայացնելու առթիւ վերը տեսանք, որ անհատական սուրբերու յիշատակութիւններէ բացի, մեր տօնացոյցը ահագին տեղ տրամադրած է նաեւ սուրբերու հաւաքական տօնախմբումներու: Այս առնչութեամբ պերճախօս օրինակներ կը հանդիսանան Ոսկեանց, Սուքիասեանց, Հռիփսիմեանց, Գայիանեանց, Թարգմանչաց, Ղեւոնդեանց Քահանայից, Վարդանանանց Զօրավարաց, Քառասնից Մանկանց տօները, եւլն.:

Հնագոյն ժամանակներէն ի վեր, ինչպէս Ընդհանրական, նոյնպէս եւ Հայ Եկեղեցին կիրարկած է խմբային կամ հաւաքական սրբոց յիշատակութիւնները, առանց պարտաւորուած զգալու տուեալ խումբը կամ հաւաքականութիւնը կազմող անունները անհատ առ անհատ նշելու: Նման սովորութեան հիմք ծառայած է ակներեւ դարձնել դէպքը, պատմական եղելութիւնը եւ տրուած հաւատքին վկայութիւնը, քան մանրամասնութիւններն ու անուանական ցանկերու գրանցումները: Յաճախ եկեղեցին գոհացած է համապատասխան խումբին կամ աւելի մեծ ու փոքր հաւաքականութիւններուն մէջէն յիշատակել երեւելի անուն մը կամ քանի մը անուններ միայն, դէպքին տալով համապատասխան դրոշմ եւ նկարագիր, զոր օրինակ՝ Հռիփսիմեանց, Գայիանեանց, Թարգմանչաց Վարդապետաց, Ղեւոնդեանց Քահանայից, Վարդանանց Զօրավարաց տօները, եւլն.: Սրբոց Վարդանանց Զօրավարաց 1036 վկաներէն Վարդան Մամիկոնեանի հետ յիշատակուած են նախարարներու 9

անուններ միայն, բայց Վարդանանց բացատրութեան ներքոյ, ինչպէս նշուեցաւ, սրբադասուած են Աւարայրի դաշտին մէջ ինկած 1036 վկաներ:

ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄԸ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Սակայն այս մասին կարելի է հանգամանօրէն անդրադառնալ աւելի ուշ. մինչ այդ անգամ մը եւս հարց տանք, թէ ի՞նչ պայմաններու ներքոյ կամ ինչպէ՞ս կը կատարուի սրբացումը Հայ Եկեղեցւոյ աւանդութեան մէջ: Երեւոյթը ներկայացնենք զուգահեռաբար, նկատի ունենալով սրբադասումի մասին վերոյիշեալ երկու պարագաները:

Ա.- Քրիստոնէական առաջին դարերուն, բոլոր եկեղեցիներուն համար ալ ժողովուրդին կողմէ ընծայուած ինքնաբուխ յարգանքն ու բարեպաշտութիւնը եղած են միակ սկզբունքը, որով ճանաչում տրուած է այս կամ այն սուրբին: Եկեղեցւոյ իշխանութիւնը հիմք ընդունելով ժողովրդական ճանաչումը տուեալ սուրբին, անոր նկատմամբ մատուցուած յարգանքն ու ջերմեռանդութիւնը, կա՛մ տեղւոյն եպիսկոպոսի եւ կամ ալ եկեղեցիին կեդրոնական իշխանութեան հրահանգով, վաւերացում տրուած է այդ սուրբին նահատակութեան օրը յիշատակելի դարձնելով եկեղեցիին ծիսական կարգին մէջ:

Բ.- Պարագան տարբեր չէ եղած Արեւելեան բոլոր եկեղեցիներուն, նմանապէս Հայ Եկեղեցւոյ մէջ: Ազգային-Եկեղեցական ու տեղական ժողովներ, ինչպէս նաեւ առանձին վճիռներ, հրապարակուած տարբեր հայրապետներու կողմէ, վաւերացուցած կամ ընդկանրացուցած են այս կամ այն սուրբին համաեկեղեցական ու ժողովրդական ճանաչումը, անոր անունը ընդգրկելով եկեղեցական տօնացոյցին մէջ[19]: Ժամանակակիցներ կամ գրիչներ յետագայ դարերուն գրի առած են անոնց օրինակելի վարքն ու տուած հաւատքի վկայութիւնը, որով մեր մատենագրութեան մէջ ստեղծուած է վարքաբանական եւ վկայաբանական հարուստ գրականութիւն: Ծաղկողներ ներշնչուելով այդ սուրբերուն սրբակեաց վարքէն, Աստուծոյ ներկայութեան ծորումով փայլած վկայութենէն, մագաղաթի վրայ պատկերազարդած են անոնց լուսապսակ կերպարը, հայ արուեստի պատմութեան մէջ զարգացնելով մանրանկարչութիւնն ու պատկերայարգութիւնը՝ իրենց զուսպ դրսեւորումներուն մէջ:

Գ.- Թերեւս ճիշդ նախապայման ընդունելով ժողովրդական ճանաչումը համապատասխան հաւաքականութեան կամ սուրբի սրբադասումին, պատճառ հանդիսացած է որ Հայ Եկեղեցին, ի թիւս Արեւելեան Ուղղափառ միւս եկեղեցիներու, անհրաժեշտութիւնը չէ տեսած իր ծոցին մէջ ստեղծելու «կանոնականացման» մասնաւոր գործընթաց մը կամ դատական ատեան մը՝ ծիսական համապատասխան կարգով, որպիսին Ժ. դարէն ետք ունեցաւ Հռոմէական Կաթողիկէ Եկեղեցին[20]:

Դ.- «Կանոնականացնել» կամ «կանոնականացում» բառերն ալ արդէն, իրենց

սրբացնելու կամ սրբադասելու իմաստով, հարազատ չեն հայոց լեզուին: Անոնց գործածութիւնը հայերէնի մէջ ստոյգ նորամուտ է: Մեր լեզուն համապատասխան իմաստը կ'արտայայտէ «սրբացում» բառերով:

Ե.- Հայ Եկեղեցին սուրբ ճանչցած է անձ մը ու պատուած է զայն իր ծիսական-արարողական կեանքին մէջ տօնակատարութեամբ, ստորեւ թուարկուած հիմնական պայմաններու լրացումով.

- Սրբակեացութիւնը անձին,

- Հաւատքի համար նահատակութիւնը,

-Իր կենդանութեան օրօք, յետ մահու իր անունով, իր դամբարանին վրայ կամ մասունքներուն միջոցաւ գործուած հրաշքներ՝ բժշկութիւններ, Աստուծոյ զօրութեան այլ արտայայտութեանց իրականացումներ, եւլն.:

- Ընդհանրական եւ Հայ Եկեղեցւոյ աւանդութեան մէջ շատ կարեւոր նկատուած են նաեւ կրօնական-աստուածաբանահան երկերու առկայութիւնը, եկեղեցանուէր ու ազգանուէր գործունէութիւնը, ինչպէս, զոր օրինակ, պարագան էր Թարգմանիչ Վարդապետներու:

Մեր ուշադրութիւնը կեդրոնացնելով Կոմիտաս վարդապետը սրբադասելու հարցին վրայ, միանգամայն համոզուած ենք, որ ան կը լրացնէ եկեղեցիին կողմէ աւանդաբար սահմանուած կանոնները.

1) Կոմիսաս վարդապետը հայ ժողովուրդի ջերմ զգացումներուն եւ հաւաքական գիտակցութեան մէջ արդէն իսկ սրբացած հեղինակութիւն է:

2) Վարդապետիս սրբակեացութիւնը դրժող ոչ մէկ փաստ ունինք ցայսօր. ընդհակառակը՝ ան փայլեցաւ Աստուծոյ ներկայութեան ծորումով, Ս. Հոգիին բաշխած առատապարգեւ շնորհներով ու շատերուն համար դարձաւ կենդանի օրինակ առաքինասէր եւ կրօնաբոյր կեանքի, ինչպէս նաեւ վճիտ աղբիւր ներշնչանքի:

3) Կոմիտաս վարդապետ նահատակուեցաւ Քրիստոսի սիրոյն եւ քրիստոնէական հաւատքին համար: Բնական է, որ եթէ աքսորի եւ ստոյգ մահուան սեմին կեցած ըլլալու վախէն կրօնափոխ ըլլար կամ թէկուզ առերեւոյթ ընդունէր մահմետականութիւնը, իսլամական օրէնքով թերեւս պիտի խնայուէին իրեն մահուան աքսորն ու բոլոր խժդժութիւնները, որոնց ենթարկուեցաւ իր նրբազգաց հոգին: 24 Ապրիլ 1915-ի ձերբակալուելու այդ ահաւոր գիշերը պարզապէս սկիզբն էր իր նահատակութեան, որ ողբերգական մահով մը չվերջացաւ անմիջապէս, այլ՝ շարունակուեցաւ տակաւ առ տակաւ, մինչեւ 21 Հոկտեմբեր 1935 թուականը:

4) Հոգեկան եւ մտային հաւասարակշռութեան խախտումը կարելի չէ իբրեւ արգելք նկատել Վարդապետիս սրբադասումին, վասնզի հիւանդութիւնը ոչ թէ մտային կամ

հոգեկան արատ մըն էր իբրեւ արտայայտութիւն մեղքի, այլ՝ հետեւանքը հոգեկան այն ցնցումներուն, որոնց ենթարկուեցաւ Կոմիտաս վարդապետ՝ տեսնելով ողջակիզումը իր պաշտելի եկեղեցիին եւ սիրելի ժողովուրդին:

5) Այո՛, ո՛չ իր կենդանութեան օրօք, ո՛չ ալ իր նուիրական դամբարանին վրայ հրաշագործութիւններ կատարուեցան, հիւանդներ բժշկուեցան, կոյրեր տեսան, իսկ համրեր խօսեցան. սակայն Կոմիտաս վարդապետի «խորին խորհուրդով» լեցուն երգարուեստը, ինչպէս նաեւ Սրբազան Պատարագը հրաշակերտած է շատերու հոգին, աստուածային սիրով ճմլած է հայորդիներուս սիրտը, անոր «Տէր, Ողորմեա՛»ն պատճառ դարձած է անկեղծ ապաշխարութեան, քաւիչ արցունքի, ու հոգեպէս վերածնած է բոլոր անոնք, որոնք թերեւս Աստուծմէ եւ ընդհանրապէս մարդասիրութենէ կը հեռանային:

ԲԱՆԱՎԷՃ ՄԸ

Զարգացնելով առկայ նիւթը՝ Մեծ Եղեռնի նահատակները հաւաքաբար, իսկ Կոմիտաս վարդապետը անհատապէս Հայ Եկեղեցւոյ մէջ սրբացնելու մասին, հարկ է պատասխանել հետեւեալ հարցումներուն.

* Արդեօք ունէի՞ն Մեծ Եղեռնի բոլոր նահատակները հաւատացեալ քրիստոնեայի օրինակելի վարք:

* Թերեւս նահատակներուն մէջ կային մարդիկ (պէտք է նկատի ունենալ յատկապէս դեռ չծնած եւ նորածին մանուկներու պարագան), որոնք ընդհանրապէս մկրտուած չէին:

* Ունի՞ Հայ Եկեղեցին իրաւունք, Մեծ Եղեռնի նահատակները հաւաքաբար սրբացնելու առթիւ, իր սրբոց դասուն մէջ ընդգրկելու նաեւ այն նահատակները, որոնք այլ յարանուանութիւններու կը պատկանին, զոր օրինակ՝ կաթողիկէ, աւետարանական, եւլն.:

* Ինչպէ՞ս կարելի է նահատակներու անսահմանափակ թիւ մը, որպիսին Հայոց Ցեղասպանութեան զոհերն են, հաւաքաբար սրբացնել:

* Կոմիտաս վարդապետն ու Մեծ Եղեռնի նահատակները սրբոց լուսապսակ շարքը դասելէ ետք, արդեօք հակասութիւն մը պիտի չըլլա՞յ ամէն 24 Ապրիլին հոգեհանգստեան պաշտօն կատարել անոնց հոգիներու փրկութեան համար:

* 1915 թուականի Հայոց Ցեղասպանութիւնը հանդիսանալով կրօնականէ աւելի զուտ քաղաքական արարք մը, չի՞ պահանջեր հարցին նախ քաղաքական լուծում մը, քան այն գնահատականը, զոր եկեղեցին պիտի տար Մեծ Եղեռնի նահատակները սրբադասելու իր կանոնով:

Ա.- Խորքին մէջ, վերոյիշեալ հարցումներուն պատասխանները իրարու հետ սերտօրէն առնչուած են, վասնզի Քրիստոսի սիրոյն համար հաւաքաբար ընդունուած **արեան**

նահատակութեան վկայութիւնը կը կազմէ ամէնուն ընդհանուր հիմքը:

Բնական է, որ նահատակներու այսպիսի հսկայ թիւերուն մէջ ոչ բոլորը անխտիր ունէին քրիստոնեայի մը օրինակելի վարքը: Թերեւս ոչ բոլորը քրիստոնէական հաւատքին սկզբունքները իրենց գործնական կեանքին մէջ կիրարկողներ էին: Սրբակենցաղ եւ անմեղ մարդիկ չէին բոլորը ու ամենեւին հրաշագործներ ալ չէին անոնք. ո՛չ իրենց ողջութեան օրերուն եւ ոչ ալ յետ մահու հրաշագործութիւններ կատարուեցան իրենց անթաղ եւ անշիրիմ մնացած ու բիւրաւորներու հետ հողմացրիւ դարձած աճիւններուն վրայ: Սակայն արեան նահատակութիւնը, վասն Քրիստոսի եւ հաւատոյ, չէ՞ սրբած զիրենք սովորական մեղքերէ. մեղք, որուն հակուած է մարդկային տկար բնութիւնը: «Ո՞վ իցէ մարդ որ ոչ մեղիցէ», կը ճշմարտէ Ս. Աւետարանը, Աստուծոյ անսահման ողորմածութեան առջեւ մեղանչումին հակադրելով մարդուն շնորհուած ապաշխարելու խորհուրդը: Միթէ անմարդկային չէ՞ անսխալականութիւնը: Չե՞ն լուացած ուրեմն նահատակներու թափած արեան ծովերը սեփական մեղքը, արդիւնք՝ արարած մարդուն մէջ հոգեւորի հետ նաեւ նիւթեղէն գոյակցութեան: Ո՞վ է վերջին դատողը: Ի՞նչ չափանիշով:

Հայոց Ցեղասպանութեան պատմութիւնը բազմաթիւ վկայութիւններ արձանագրած է այն մասին, թէ ջարդարարներուն կողմէ կրօնափոխութիւնը շատերուն առաջարկուած է՝ մահմետականութեան մէջ կարենալ ապրելու խոստումով: Վկաները սակայն պայծառ գիտակցութեամբ ու անտեղիտալի համոզումով մը գերադասած են ընդունիլ նահատակութիւնը, կրօնափոխութիւնը նկատելով սեփական անձի նուաստացում եւ

հաւատուրացութիւն Քրիստոսի դէմ[21]:

Այս առնչութեամբ գոյութիւն ունին նաեւ հաւատուրացութեան (թէկուզ առերես) փաստեր, որոնց առթիւ ենթականերուն խնայուած է աքսորն ու մահը: Անոնցմէ ոմանք դառն զղջումով վերստին դարձած են Հայ Եկեղեցւոյ գիրկը, մինչդեռ ուրիշներ կորսուած են թուրք կամ քիւրտ զանգուածին մէջ:

Նոյնը չէ՞ր միթէ պարագան Համշէնի հայութեան, երբ ԺԷ. դարուն օսմանցիներ անոնց իսլամը պարտադրեցին, եւ քանի որ անոնք յօժարեցան, հակառակ թուրքին նկատմամբ իրենց ունեցած ցեղային տարբերութեան, անվթար կրցան պահպանել իրենց գոյութիւնը, հասնելով, ահաւասիկ, մինչեւ մեր օրերը: Ծագումով հայեր ըլլալով հանդերձ, համշէնցիներն այսօր իրենց կրօնքով մահմետականներ են:

Մեծ Եղեռնի նահատակներու սրբադասումը իրագործելու ուղղութեամբ, եկեղեցիին համար գերազանց եւ հիմնական ելակէտ պէտք է հանդիսանայ վասն Յիսուսի եւ հաւատոյ կատարուած հաւաքական մարտիրոսութեան փաստը: «Մարտիրոսներու թափած արիւնը եկեղեցւոյ հիմքն է», կ'աւանդէ Ընդհանրական եւ Առաքելական Ս. Եկեղեցին: Արդարեւ, քրիստոնէական հաւատքի վկայութեամբ թափուած արիւնը, նովին գործով, իր մէջ կը պարունակէ սրբացնելու, մաքրելու, լուալու եւ վեհացնելու

խորհուրդը:

Բ.- Չմկրտուածներուն անդրադառնալով, հարկ է հիմնականօրէն նկատի ունենալ սաղմնային վիճակի մէջ գտնուող կամ նորածին մանուկները: Ի. դարու սկզբին հայոց մէջ ընդհանրացած սովորութիւն չէր երեխան անկնունք պահել մինչեւ չափահաս տարիքի մը, կարելիութիւն տալով անոր յանգելու անհատական որոշումի մը, թէ ե՞րբ կ'ուզէ մկրտուիլ, ո՞ր կրօնին կամ յարանուանութեան կ'ուզէ պատկանիլ, եւլն.: Հայ ժողովուրդը իր քրիստոնէական նկարագրով եւ համոզումներով խորապէս հաւատացեալ էր: Ան այս ուղղութեամբ ունէր աւանդութիւն եւ համապատասխան օրէնք: Դարերու փորձառութիւնը կու գար իրեն թելադրելու՝ նորածին երեխաները իրենց ծնունդէն շուրջ քառասուն օրեր ետք մկրտելու, առեւանգումներու կամ նահատակութիւններու հետեւանքով զանոնք անկնունք թողած ըլլալու վիճակը կանխարգիլելու նպատակով: Քանի մը տասնամեակ առաջ, աւանդապաշտ որոշ ընտանիքներու մէջ դեռ սովորութիւն էր, որ պապերն ու տատերը իրենց սիրասուն թոռները չէին վերցներ իրենց գիրկը, մինչեւ անոնց ճակտին չցոլար հայ քրիստոնեայի միւռոնաօծ դրոշմը:

Ի հնուց անտի եկեղեցին ունի «արեան մկրտութեան» սովորութիւնը յատկապէս անոնց համար, որոնք ճշմարիտ ուղղուածութիւնը ունէին քրիստոնեայ կնքուելու, սակայն հաւատքի դէմ յարուցուած հալածանքներն ու նահատակութիւնները պատճառ դարձած էին, որ անոնք առանց ծիսական մկրտութիւն ստանալու մնային: Այս առթիւ եկեղեցին որդեգրած էր «արեան մկրտութեան» օրէնքը, անոնց տալով լիարժէք իրաւունք քրիստոնեայ նկատուելու:

Քրիստոնէութեան առաջին դարերուն, երբ շատ մը նորադարձներ կամ երախաներ[22] Հռոմի կրկէսներուն մէջ կամ այլուր խոստովանողական մահուամբ կը նահատակուէին, եկեղեցին զիրենք հեթանոս չնկատեց ծիսական մկրտութիւն ընդունելու կարելիութենէ զրկուած ըլլալու պատճառով, ընդհակառակը՝ որդեգրեց «արեան մկրտութեան» բանաձեւը, Քրիստոսի եւ ճշմարիտ հաւատքի սիրոյն անոնց բերած անգնահատելի զոհողութեան նկատմամբ արդար գնահատական մը տուած ըլլալու նախանձախնդրութեան ոգիով:

Մեծ Եղեռնի նահատակներու պարագային ալ պէտք է ի զօրու դառնայ նոյն օրէնքը՝ «արեան մկրտութեամբ» զոհուած սաղմնային վիճակի մէջ գտնուող բոլոր երեխաներն ու նորածին մանուկները լիարժէք քրիստոնեաներ նկատելու, քանի որ գոնէ անոնց ծնողաց մօտ ստուգապէս առկայ էր ճշմարիտ ուղղուածութիւնը դէպի քրիստոնէական հաւատքն ու անոր բոլոր հաւատալիքները:

Գ.- Հաւաքական սրբացումի առթիւ գործող չափանիշ կը դառնայ հաւատոյ նահատակութեան ընդհանուր փաստը: Այս մակարդակի վրայ մնացեալ ամէն ինչ երկրորդական եւ նոյնիսկ պարագայական է[23]: Ոճրագործը իր սպանդը գործելու

պահուն զոհին չհարցուց իր յարանուանութեան մասին, ընդհակառակը՝ անոր համար ոճիրը գործելու մղիչ ուժ դարձաւ զոհին ազգային եւ կրօնական-քրիստոնէական պատկանելիութիւնը:

Արդարեւ, Հայոց Ցեղասպանութեան բոլոր նահատակները, Քրիստոսի սիրոյն եւ հաւատքի, իրենց քրիստոնէական հայադրոշմ ինքնութեան պահպանման համար ընդունած ըլլալով մարտիրոսութեան պսակը, առանց սեռի, տարիքի եւ գոյնի, նաեւ յարանուանական խտիրի, պէտք է անպայման գնահատուին Հայ Եկեղեցիին կողմէ՝ սրբոց դասուն մէջ ընդունելու որոշումով:

Դ.- Կարելի է առարկել, թէ Մեծ Եղեռնի նահատակները սրբադասելու առթիւ, եկեղեցիներու եւ քրիստոնէական համայնքներու ընտանիքին մէջ, Հայ Եկեղեցին, այսպէս, կրնայ սուրբերու առաւելագոյն քանակն ունենալ:

Մեծ Եղեռնի նահատակները սրբացնելու իմաստով թուային քանակը՝ մէկ, մէկուկէս կամ աւելի քան երկու միլիոն իբրեւ թուաբանական ըմբռնում՝ միանգամայն երկրորդական է: Արդարեւ, Ցեղասպանութեան զոհերու թուային ահռելի քանակը անհերքելի իրողութիւն մը ներկայացնելով հանդերձ, դժուար է այդ միլիոնաւորներուն մաս կազմող իւրաքանչիւր ինքնութիւն կամ անհատ վաւերագրել: Այստեղ եւս վճռական ազդակ պէտք է հանդիսանայ ոչ թէ թուաբանական հաշիւը, այլ՝ այդ հսկայ թիւերուն մէջ հաւատքին համար առաջնահերթ նկատուող Քրիստոսի սիրոյն տրուած վկայութիւնը: Հաւատքի սոյն վկայութիւնը կրնար արտայայտուած ըլլալ մէկ անձի կամ միլիոնաւորներու միջոցով: Հայոց Ցեղասպանութեան նահատակները միլիոնաւոր են, բայց վառեալ ի սէրն Քրիստոսի անոնց արեամբ ոռոգուած վկայութիւնը մէ՛կ է: Հետեւաբար, տրուած խոստովանողական վկայութեան բովանդակութեան եւ ձեւին մէջ նոյնացած են առանձին անհատն ու հաւաքականութեան բիւրաւոր թիւերը՝ Հայոց Ցեղասպանութեան նահատակներ անունին տակ:

Ե.- Կոմիտաս վարդապետը կամ Մեծ Եղեռնի նահատակները սրբադասելու առթիւ, հակասութիւն պիտի ըլլար հոգեհանգստեան պաշտօն կատարել եկեղեցիին կողմէ սուրբ հռչակուած անձերուն համար: Տրամաբանական ճիշդ այս պատճառով ալ եկեղեցին չէ կիրարկած նման սովորութիւն մը: Հոգեհանգիստը կը հետապնդէ մեղքերու քաւութեան եւ փրկութեան նպատակ: Փրկուած անձը մինչդեռ, իր զոհողութեան եւ տուած արեան վկայութեան գնով, Քրիստոսէ մասնաւորաբար արդարներու դասուն մէջ ընդունուած ըլլալով, կարիքը չունի այլեւս մեր աղերսներուն, Քրիստոսի երկրորդ գալստեան կամ Վերջին Դատաստանի ժամանակ գտնելու համար Տիրոջ բարեգթութիւնը:

Ըստ Հայ Եկեղեցւոյ վախճանաբանական վարդապետութեան, բոլոր ի Տէր ննջեցեալ հոգիները սպասողական վիճակի մը մէջ կը գտնուին, մինչեւ Քրիստոսի երկրորդ գալուստը կամ Վերջին Դատաստանը: Պատահական չէ որ մեր եկեղեցին «մեռեալ»

բառին համար հոմանիշ կը գործածէ «հանգուցեալ» եւ «ննջեցեալ» բացատրութիւնը, մատնացոյց ընելով զուտ կրօնական համոզում մը, թէ Վերջին Դատաստանի առթիւ միայն բոլոր ի Քրիստոս «հանգուցեալ» կամ «ննջեցեալ» հոգիները պիտի յառնին Տիրոջ առջեւ, ընդունելու համար իրենց յաւիտենական փրկութիւնը կամ գտնելու իրենց կորուստը:

Հոգեհանգիստը ննջեցեալները յիշելու արտաքին ձեւ մըն է, բայց կրօնական բովանդակութիւնը այն չէ ինչ որ շատերուն կողմէ այսօր կը կարծուի: Իմաստը՝ մեզմէ բաժնուած մեր սիրելիներու հոգիներու փրկութեան համար նախօրօք աղօթելն է, Վերջին Դատաստանի ժամանակ անոնց համար հայցելով Տիրոջ ողորմածութիւնը:

Այս առնչութեամբ, Ապրիլեան մեր նահատակներուն համար կառուցուած բազմաթիւ յուշակոթողներն ու յուշարձանները, անոնց ձօնուած խաչքարերը, ինչպէս նաեւ անոնց ներկայութիւնը մեր մէջ խորհրդանշող անշէջ կրակը, Հայաստանի եւ Սփիւռքի ամբողջ տարածքին, կրնան առաւել եւս իմաստաւորուիլ: Անոնց նպատակը, ինչպէս «յուշարձան» եւ «յուշակոթող» անուններն այս մասին կը յուշեն, Ապրիլեան նահատակներուն յիշատակը մեր սրտին ու մտքին մէջ վառ ու անմոռաց պահելն է: Դեռ շատ աւելին, ո՛չ միայն լոկ յիշատակը, այլ՝ ներկայութիւն տալ անոնց մեր կեանքին մէջ, անցեալը պարզապէս անցեալի մը կամ աղօտ յուշի մը չվերածելու սրբազան ուխտով:

Այս իմաստով, յուշարձանը կը հետապնդէ յիշատակ մը կենդանի կամ անմոռաց պահելու նպատակը: Հոգեհանգիստը դեռ չփրկուած հոգիներու փրկութեան համար ի Քրիստոս կ'աղերսէ, հայցելով Տիրոջ անոնց նկատմամբ ըլլալ ողորմած՝ Իր երկրորդ գալստեան կամ Վերջին Դատաստանի ժամանակ:

Արդիւնքէն այնպէս կը ստացուի, որ իրենց ազգային պատկանելիութեան եւ քրիստոնէական հաւատքին համար արեան մկրտութեամբ պսակուած հայութեան աւելի քան մէկուկէս միլիոն նահատակները եկեղեցիին համար դեռ փրկուածներ չեն, ուստի կարիքը ունին մեր կողմէ մատուցուած հոգեհանգստեան արարողութիւններուն եւ աղօթքներուն՝ երկրորդ գալստեան ժամանակ Տիրոջ ողորմութիւնը գտնելու համար: Բայց սրբադասուելու պարագային անոնք արդէն կ'ընկալուին իբրեւ Աստուծոյ մօտիկութեան մէջ գտնուող փրկուած անձեր, որոնց համար այսուհետեւ անհրաժեշտութիւն չէ հոգեհանգստեան պաշտօնի կատարումը: Ընդհակառակը, անոնց անմահ յիշատակին կը մատուցուի պատարագի արարողութիւն, որու ընթացքին պատմական եղելութեամբ յիշատակուելով եւ թէկուզ հաւաքական ինքնութեամբ, անոնք սուրբ ներկայութիւն կը դառնան մեր ազգային գիտակցութեան եւ իւրաքանչիւր հայ անհատի սրտի նուիրական զգացումներուն մէջ:

Չ.- Խորքին մէջ կրկնութիւն կամ երկարաբանութիւն պիտի ըլլայ այս հարցին տարբեր առիթներով վերը տրուած պատասխանները նոր լուսարձակի մը տակ դիտարկել: Ծրագրուած ողբերգութեան շարժառիթը վստահաբար քաղաքական էր: Եւ

քաղաքականապէս գործուած յանցանքի մը դէմ պիտի պահանջուի պատիժն ու փոխհատուցումը բոլոր մակարդակներով: Կրօնականը արտաքին քօղն էր, որուն տակ ծպտուած էր Հայոց Ցեղասպանութեան քաղաքական բիրտ ծրագիրը:

Սակայն եղեռնագործ թուրք եւ քիւրտ ամբոխը հայոց դէմ մոլեգնող հիմնական ուժերէն մին էր կրօնը: Կոյր հաւատացեալին կրօնը, որուն դէմ անյողդողդ եւ հաւատարիմ մնաց արեւմտահայութիւնը իր քրիստոնէական ինքնութեան ու պականելիութեան դէպի Ս. Եկեղեցին, Աւետարանի լոյսով շաղախուած դարաւոր իր մշակոյթով եւ հաւատամքով՝ ի գին ամէն տեսակի պատարագումներու, աքսորներու եւ մահուան:

Հայոց պահանջատիրութեան քաղաքական լուծումին հասնելէ առաջ, եկեղեցիինն է սեպուհ պարտականութիւնը արդարացնել Ցեղասպանութեան զոհ դարձած իր նահատակ զաւակները՝ սրբադասումի կանոնով:

Գուցէ Հայ Եկեղեցիին կողմէ տրուած նման որոշում մը մեծապէս կը նպաստէ նաեւ Հայոց Ցեղասպանութեան վերջնական ճանաչումին եւ պահանջատիրութեան արդար լուծումին:

ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ԵՒ ԾԻՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Վերոնշեալ եկեղեցական-աստուածաբանական, հասարակական եւ բարոյական խնդիրներէն բացի, կան նաեւ տոմարական եւ ծիսական հարցեր, որոնց լուծումը նոյնպէս կարեւոր է: Նկատի ունենալով Հայ Եկեղեցւոյ տոմարական դրուածքը՝ Ս. Զատկի տօնին հետ կապուած 21 Մարտէն մինչեւ 21 Ապրիլ տեղի ունեցող փոփոխութիւնները, եթէ Ապրիլ 24-ը զուգադիպի Աւագ Շաբթուան օրերուն կամ ուղղակի համընկնի Ս. Յարութեան տօնակատարութեան հետ, ինչպէ՞ս պիտի համատեղէ մեր եկեղեցին համաքրիստոնէական իր ամենակարեւոր տօնը ազգային-եկեղեցական նոյնքան կարեւոր այս միջոցառումին հետ: Որովհետեւ մեր եկեղեցւոյ աւանդութեան համաձայն սուրբերու տօները կը յիշատակուին Չորեքշաբթի եւ Ուրբաթ օրերէն բացի շաբթուան միւս օրերուն ընթացքին, ինչպէ՞ս պէտք է վարուի եկեղեցին, եթէ Ապրիլ 24-ը զուգադիպի Քրիստոսի մատնութեան եւ խաչելութեան յիշատակներուն յատկացուած այս օրերուն: Ծիսական ի՞նչ օրակարգ պէտք է որդեգրել, եթէ Ապրիլ 24-ը, իբրեւ Մեծ Եղեռնի բիւրաւոր նահատակ սուրբերու յիշատակի օր, համընկնի Մեծ Պահքին կամ Յինանց շրջանին:

Ահաւասիկ այս բոլորը կարեւոր հարցեր են, որոնց լուծումներուն պէտք է նախապատրաստուած ըլլայ եկեղեցին: Ստոյգ է, որ կարելի չէ փոխել հայոց եկեղեցական տօնացոյցին շարժական դրոյթը՝ կապուած լուսնի լրման շարժականութեան հետ, քանի որ ընդունուած սկզբունքին համաձայն Ս. Զատկի տօնը կը նշուի գարնանային գիշերահաւասարին յաջորդող լուսնի լրման առաջին Կիրակի օրը՝ 35 օրերու տարբերութեամբ:

Այս հարցին մէջ նախ կուռ համոզում պէտք է ըլլայ այն փաստը, որ Մեծ Եղեռնի

բիւրաւոր նահատակ սուրբերու յիշատակին նուիրուած Ապրիլ 24-ը, իր ունեցած համազգային եւ եկեղեցական նշանակութեամբ, հրամայական պահանջքի մը արտայայտութիւնն է: Այստեղ պէտք է գործառոյթ հանդիսանան բացառութեան օրէնքն ու եկեղեցւոյ *էքոնոմիայի*, այսինքն՝ կարգաւորման կամ ընդառաջման սկզբունքը: Սուրբերու յիշատակութեան բոլոր տօներու անթերագնահատելի կարեւորութեան մէջ, Հայոց Ցեղասպանութեան բիւրաւոր նահատակ սուրբերու յիշատակին նուիրուած տօնը պէտք է մեր եկեղեցւոյ տօնակարգին մէջ գրաւէ առանձնայատուկ տեղ, ուստի պէտք է շրջանցէ աւանդութեան եւ օրէնքի սովորական սահմանափակումները: Չկայ եկեղեցական օրէնք, աւանդութիւն կամ մշակուած որեւէ համակարգ, որ ընդհանրապէս փակ ըլլայ Ցեղասպանութեան աւելի քան մէկուկէս միլիոն զոհերու յիշատակութեան առջեւ: Քրիստոնէական եկեղեցիներու ընտանիքին մէջ չկայ զուգահեռ օրինակ մը, որ տրուած վկայութեան տարողութեամբ հնարաւոր ըլլայ համեմատել այն մարտիրսութեան հետ, որուն ենթարկուեցաւ հայ ժողովուրդը Ցեղասպանութեան տարիներուն եւ անոր յաջորդող չարաշուք ամիսներուն ընթացքին: Մարդկային երեւակայութիւնը անկարող է նկարագրել այն անասելի չարչարանքներն ու չարատանջ ողջակիզումները, զորս կրեց բովանդակ ժողովուրդ մը իր իսկ հայրենի օճախին մէջ՝ Արեւմտեան Հայաստանի եւ Կիլիկիոյ ամբողջ տարածքով: Հետեւաբար, անօրինակ եւ ճշմարիտ պատարագումի նման նահատակութեամբ սրբութեան փառապսակը նուաճած մեր հաւատաւոր եւ բիւրաւոր մարտիրոսներու յիշատակի տօնը պէտք է գերազանց բացառութիւն մը նկատուի եւ առանձնայատուկ տեղ մը գրաւէ մեր եկեղեցական տօնացոյցին մէջ՝ «Ապրիլ 24» հաստատուն օրով:

Ապրիլ 24-ը տօնի մը կամ տօնացոյցի մը ծիսական-արարողական ո՛ր շրջանին ալ զուգադիպի, պէտք չէ ընկալուի իբրեւ հակասութիւն մը տուեալ տօնակատարութեան կամ արարողակարգին նկատմամբ, այլ՝ անոր զուգահեռ պէտք է նշուի առանձնայատուկ կարեւորութեամբ, առանց մին միւսին խառնելու, նոյնացնելու, ինչպէս նաեւ նոյնանման աղօթքներու եւ շարականներու երգեցողութեան մէջ աղօտելու անոնց բնորոշ հանգամանքները:

Իսկ այն հարցին, թէ ինչպէ՞ս կարելի է նշել Ապրիլ 24-ը իբրեւ Հայոց Ցեղասպանութեան յիշատակի օր, եթէ ան զուգադիպի Ս. Ձատկի տօնին: Արդեօ՞ք իմաստային խորքով եւ բովանդակային առումով անհաշտ հակասութիւն մը չի յառաջացներ այս զոյգ տօներու նոյն օրուան ընթացքին կամ միաժամանակ նշումը: Անձամբ պիտի ուզեմ համոզուած ըլլալ, որ թերեւս հայ ժողովուրդին համար չկայ աւելի պերճախօս վկայութիւն մը քան այն փաստը, թէ Ապրիլ 24-ին, երբ քրիստոնեայ աշխարհը Յիսուսի յարութեան տօնը կը նշէ, մենք՝ հայերս ներշնչուած նոյն խորհուրդով եւ յագեցած անոր սփռած լոյսով, կ'ոգեկոչենք 1915 թուականի Ցեղասպանութեան արհաւիրքէն վերապրած մեր ազգին իրական եւ յաղթապանծ յարութիւնը Հայաստանի Հանրապետութեան, Արցախի եւ Սփիւռքի բոլոր գաղթօճախներուն մէջ:

Քրիստոսի Յարութիւնը կեանքի յաղթանակին խորհուրդն է մահուան դէմ: Տիրոջ գերեզմանը թափուր մնացած էր ու այնտեղ գտնուող լուսափայլ հրեշտակը երկիւղած կանանց աւետիս տուած էր ըսելով. «Ինչո՞ւ ողջը կը փնտռէք մեռելներուն մէջ: Այստեղ չէ, այլ՝ յարութի՛ւն առաւ» (Ղկ. ԻԴ, 5-6):

Ցեղասպանութեան նախորդող եւ հետեւեալ տարիներուն մահու աքսոր քալող, թուրքերու, քիւրտերու եւ չեթէներու ձեռքերով մորթատուող հայ ժողովուրդի աւելի քան մէկուկէս միլիոն զաւակները, Արեւմտեան Հայաստանի եւ Կիլիկիոյ ամբողջ տարածքով թափուր գերեզման մ'իսկ չունեցան: Անոնց անյայտ շիրիմներուն եւ Տէր Զօրի անջրդի աւազուտներուն վրայ ոչ մէկ հրեշտակ երեւցաւ մատնացոյց ընելու նահատակ ազգի մը գերեզմանին տեղը. քանզի հայուն գերեզմանը մէկ տեղ չէր, լոկ փոս մը չէր, այլ՝ անծայրածիր երկիր մըն էր, որ կը տարածուէր մարդկային ցեղի փրկութեան օրրանը հանդիսացող աստուածաշնչական Արարատի լանջերէն մինչեւ Միջագետք. անոր գերեզմանը սարերն էին որ ձորերը, դաշտերն էին ու անծանօթ ճամբաները, ծովերն էին, գետերն ու լիճերը, տափաստաններն էին ու Սուրիոյ մահաշունչ անապատները:

Այսուհանդերձ, թէպէտ բիւրաւոր լլկուած, ջարդուած ու խողխողուած դիակները հայոց մնացին բաց երկինքներու տակ, անոնց աճիւնը սփռուեցաւ հողմերուն վայրագ, սակայն զոհերուն վկայողական մահով թափած արեան վտակներուն մէջ լոյս հաւատքին հրաշագործ փաստը ճշմարտացաւ. ցեղասպանը զուր կը փնտռէր նահատակուած հայ ժողովուրդը մեռելներուն մէջ, ան մեռած չէր, այլ՝ վերապրած էր հազարամեակներէն եկող իր արեան հզօր կանչով ու կեանքին անմեռ շունչով:

Մահուան ճիրաններէն մազապուրծ հայ ժողովուրդին հայրենազուրկ դարձած, անիրաւուած զաւակները չփոշիացուցին իրենց հաւատքը, չսնանկացան կեանքի նկատմամբ իրենց սիրոյն մէջ, ընդհակառակը՝ առաւել եւս հզօրացան վերապրելու իրենց կամքին եւ անմեռ յոյսին մէջ: Հակառակ տառապանքի գողգոթաներուն, հակառակ ամէն տեսակի խաչելութիւններուն եւ անշիրիմ գերեզմաններուն, անոնք աւելի՛ փարեցան կեանքի անկործանելի արժէքին եւ անմահութեան զօրեղ սկզբունքին, արդար քիրտով նորէն ծաղկեցուցին աւերակոյտ դարձած իրենց մշակոյթը, աշխատանքով օրհնութեան փոխեցին անօրէնին իրենց հէգ գոյութեան վրայ կարդացած անէծքը, եւ որպէս առասպելական նոր փիւնիկ մը՝ իրապէս վերածնան իրենց իսկ մոխիրին մէջ:

Մենք բոլորս քաջ գիտենք, թէ ի՞նչ են զրկանքն ու տառապանքը, ի՞նչ բան է ըլլալ վտարանդի եւ հայրենազուրկ ու կրել որբութեան կրակոտ շապիկը սեփական մարմնի վրայ: Ցեղասպանութիւն տեսած իւրաքանչիւր հայ ընտանիք գիտէ նաեւ, թէ ի՞նչ զոհողութիւններու եւ ինչպիսի՛ զրկանքներու գնով վերակազմած եւ հիմնած է իր նոր օճախը, ինչպիսի՞ նուիրումով արեւմտահայութեան վտարանդի զաւակները կազմակերպած են հայ գաղութները Սփիւռքի ափերուն մէջ, կառուցած են իրենց հաւատքին եւ աղօթքին տունը՝ եկեղեցին եւ կեդրոնները հայոց: Ասոնք պերճախօս

ապացոյցներն են հայութեան անմեռ ոգիին, երախտաշատ աշխատնաքին եւ վերապրելու հրաշքին:

Երբ Հայոց Ցեղասպանութեան եւ սրբադասուած բիւրաւոր նահատակներու յիշատակումի օրը՝ Ապրիլ 24-ը զուգադիպի Ս. Ջատկին, Յիսուսի յարութեան ձօնուած յաղթական շարականները խոտոր իրավիճակ մը պիտի չյառաջացնեն այն արարողութիւններուն ու աղօթքներուն նկատմամբ, որոնք նուիրուած պիտի ըլլան ճշմարիտ պատարագումի ողջակիզումով սրբութեան պսակին արժանացած մեր հաւատաւոր մարտիրոսներուն: Քրիստոսի հրաշափառ յարութեան գերազանց գրաւականներէն մին կը հանդիսանայ ցեղասպանուած հայ ժողովուրդի վերածնունդին իրականութիւնը, որ շաղախուած է Ս. Աւետարանին լոյսով ու ամբողջապէս ներշնչուած է յարութեան անմեռ ոգիով:

Խոնարհելով Ապրիլեան մեր բիւրաւոր նահատակներու սուրբ յիշատակին առջեւ, խորազգած ջերմեռանդութեամբ նայինք մեր Հաւատքի եւ Եկեղեցւոյ երկնակամարին վրայ շողացող մեր նոր սուրբերու լուսապսակ դէմքերուն եւ, գօտեպնդուելով անոնց հոգեւոր ներկայութենէն, կրկնենք խրոխտ հաւատամքը եւ խորին խորհուրդը մեր գոյութեան, վերածնունդի, բարոյական մեծութեան, հոգեւոր սրբութեան եւ հայու վերանորոգ զօրութեան. «Զի ես կենդանի եմ, եւ դուք կենդանի լինեցոք էք – Որովհետեւ ես կ'ապրի՛մ, եւ դո՛ւք ալ պիտի ապրիք» (Յովի. ԺԴ, 19):

ԱՊՐԻԼԵԱՆ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ

ԼՈՒՍԱՊՍԱԿ ՄՏԵՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Մեր եկեղեցին եւ ժողովուրդը պէ՛տք ունին նոր սուրբերու: Խնդրելու անոնց բարեխօսութիւնը մեր բազմաթիւ թերութիւններուն եւ տկարութիւններուն համար: Զանոնք յիշելով ու տօնախմբելով՝ առաւել եւս փարելու մեր ազգային տոհմիկ արժէքներուն եւ սրբութիւններուն: Անոնց միջոցաւ մեր ջերմեռանդութիւնը զօրացնելու եւ բարոյական կեանքի արժէքը գնահատելու համար: Անոնց ապրած կեանքին օրինակը եւ զոհաբերութեան գերագոյն ոգին դարձնելու պարզապէս մեզի եւ գալիք սերունդներուն ներշնչանքի անսպառ աղբիւր: Անոնց պայծառ յիշատակը դարձնելու մեզի աւիշ արիութեան՝ կարենալ բարեկարգելու համար Թորգոմայ տունը, պահելու եւ զարգացնելու հայրենիքն ու հերոսներու արիւնով ազատագրուած Արցախը քաղաքական, տնտեսական եւ ընկերային բոլոր ոլորտներով: Չմոռնանք նաեւ Հայ Սփիւռքը եւ անոր ազգային-մշակութային կառոյցները, մեր ինքնութիւնը, լեզուն եւ հայկականութիւնը: Մենք պէտք ունինք նոր սուրբերու, մեր աւելի քան մէկուկէս միլիոն նահատակներուն եւ անոնց ապրած ողբերգութիւնը իր անբասիր անձին վրայ մարմանաւորող Կոմիտաս վարդապետի անմահական կերպարին:

Հոգեհանգստեան արարողութիւններ կրկնելու փոխարէն, որքան հանգիստ եւ լուսաւոր պիտի ըլլային Ապրիլեան մեր նահատակներուն հոգիները[24], եթէ օր մը, թերեւս մօտ

ապագային, Հայոց Ցեղասպանութեան ոգեկոչման 100-ամեակին առթիւ, Հայ Եկեղեցւոյ խորաններէն եւ ազգիս սրբազան բեմերէն տարուէ տարի 24 Ապրիլին հնչէր նուիրական

«***Սրբոցն Կոմիտասայ վարդապետին եւ աւելի քան մէկուկէս միլիոն նահատակացն ազգիս հայոց...***» յիշատակութիւնը:

---

1 Վավերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան, Գիրք Ե, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը Առաջին Հանրապետութեան տարիներին (1918-1920 թթ.), կազմեց՝ Սանդրօ Բեհբուդեան, Երեւան, 1999, էջ 361:

2 Նոյն տեղը:

[3] Ուրուկուայը առաջին պետութիւնն է, որ Մեծ Եղեռնի 50-ամեակին առթիւ, 1965 թուականին ընդունեց Հայոց Ցեղասպանութեան իրողութիւնը:

[4] Մտթ. Ե, 48:

[5] Տե՛ս Գուշակեան Թ. Արք., Սուրբք եւ Տօնք Հայաստանեաց Եկեղեցւոյ, Անթիլիաս, 1981: Պետրոսեան Կ., Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Տօներ եւ Ազգային Աւանդութիւններ, Լոս Անճելըս, 1993:

[6] Հրեշտակներու եւ աստուածաշնչական անուններ կրող սուրբերը Տիեզերական Եկեղեցիին ցանկէն դուրս ձգելով, կ'ունենանք քոյր եկեղեցիներու հետեւեալ ցանկը, որոնց սուրբերը դարձած են տօնելի նաեւ Հայ Եկեղեցւոյ մէջ. Անտիոքի, Կիլիկիոյ, Միջագետքի, Երուսաղէմի, Կիպրոսի, Աղեքսանդրիոյ, Եթովպիոյ, Կեսարիոյ, Սեբաստիոյ, Լիկայոնիոյ, Պոնտոսի, Եփեսոսի, Կոստանդնուպոլսոյ, Թեսաղիոյ, Գաղատիոյ, Բիւթանիոյ, Հռովմայ, Հիւսիսային Ափրիկէի եւ Պարսից Եկեղեցիներ: (Հմմտ. Օրմանեան Մաղաքիա Արք., Հայոց Եկեղեցին, Անթիլիաս, 1952, էջ 166-170):

[7] Հմմտ. Օրմանեան Մաղաքիա Արք., Հայոց Եկեղեցին, էջ 166-171:

[8] Սիմէոն Ա. Երեւանցիի կազմած «Տօնացոյց»ին մէջ, Յովհան Որոտնեցիի եւ Գրիգոր Տաթեւացիի հետ ներմուծուած է նաեւ Մովսէս Գ. Տաթեւացիի անունը: Հակառակ այն փաստին, որ Հայոց Ս. Պատարագի արարողութեան բաժնին մէջ Յովհան Որոտնեցիի եւ Գրիգոր Տաթեւացիի հետ կը յիշատակուի նաեւ Մովսէս Գ. Տաթեւացին, սակայն դժուար է ուղղակի պնդել, որ ան կը յիշատակուի որպէս Հայ Եկեղեցւոյ սո՞ւրբ, թէ եռամեծ հովուապետ մը: Մաղաքիա Օրմանեան իր «Ազգապատում»ին մէջ կու տայ հետեւեալ վկայութիւնը. «Նպատակնիս ներբողեան մը հիւսել չըլլալով, կանգ կ'առնենք մեր նկատողութեանց մէջ, դիտել տալով միայն այն մեծագոյն եւ բացառիկ պատիւը, զոր իրեն ընծայած է եւ կ'ընէ եկեղեցին, անոր անունը յիշելով հանապազօր պատարագի

մէջ, եռամեծ *հովուաց եւ հովուապետաց* կարգին, եւ կցելով զայն ուրիշ լուսաւոր անունի մը հետ, եւ զոյգ յիշատակելով Գրիգորի եւ Մովսէսի Տաթեւացեաց անունները, զի Մովսէս ալ Գրիգորի համանման, եղաւ լուսատու տանս Արամեան, որչափ ալ ոչ Տօնացոյցը եւ ոչ Յասմաւուրքը չեն արձանագրած անոր անունը» (տե՛ս Օրմանեան Մաղաքիա Արք., «Ազգապատում», Բ., Կ. Պոլիս, 1914, էջ 2422): Հետեւաբար, մենք նմանապէս հակուած ենք եզրակացնելու, որ Մովսէս Գ. Տաթեւացին առանձնապէս որպէս *հովիւ եւ հովուապետ* կը պատուըուի, քան՝ սուրբ: Սովորաբար եկեղեցին Յասմաւուրքին մէջ կ’աւանդէ սուրբերու վարքը, ինչպէս որ այն պահպանուած է Յովհան Որոտնեցիի եւ Գրիգոր Տաթեւացիի պարագաներուն, բայց Մովսէս Գ. Տաթեւացիի մասին որեւէ վարքագրութիւն աւանդուած չէ:

[9] Տե՛ս Օրմանեան Մաղաքիա Արք., Ազգապատում, Բ., Կ. Պոլիս, 1914, էջ 3101-3104:

[10] Ս. Գրիգոր Տաթեւացիի վախճանման (1409) թուականէն մեկնելով մինչեւ մեր օրերը՝ կը կազմէ աւելի քան 600 տարիներու ժամանակաշրջան մը:

[11] Վազգէն Ա. Կաթողիկոս նախապէս քանի մը անգամ անդրադարձած է Մեծ Եղեռնի նահատակները սրբադասելու հարցին: 1969 թուականին Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուած եպիսկոպոսական ժողովին ներկայացուեցան նաեւ համապատասխան նիւթեր, բայց վերջը ամէն ինչ մոռացուեան ենթարկուեցաւ մինչեւ 1984, երբ Փարիզի մէջ Վազգէն Ա. եւ Գարեգին Բ. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսները այս հարցով դարձեալ զբաղեցան եւ գումարեցին քանի մը ժողովներ, որոնցմէ վերջինը տեղի ունեցաւ 1989 թուին: Ժողովները պիտի շարունակուէին, եւ այս առթիւ 1990-ի Մարտին Մայր Աթոռ ժամանեց Կ. Պոլսոյ Հայոց Շնորհք Պատրիարքը: Բայց, դժբախտաբար, ան Ս. Էջմիածնի Վեհարանին մէջ արկածամահ եղաւ, եւ այս տխուր դէպքը պատճառ դարձաւ, որ Մեծ Եղեռնի նահատակներու սրբադասման խնդրին հետապնդումը ընդհատի: (Անդրադառնալով 1969 թուականին Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուած եպիսկոպոսական ժողովին, Գերշ. Բաբգէն Արք. Ապատեան, Ցեղասպանութեան զոհերու սրբադասման հարցին վերաբերեալ ներկայացուցած է ուսումնասիրութիւն մը, որ դժբախտաբար չունեցանք կարելիութիւնը գտնելու: Այստեղ պարտք կը զգանք խորին շնորհակալութիւն յայտնելու Գերշ. Տ. Վաչէ Արք. Յովսէփեանին սոյն դիտողութիւնը մեր ուշադրութեան փոխանցելուն համար: 1969 թուականին Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուած եպիսկոպոսական ժողովի մանրամասնութեանց մասին տե՛ս Հայր Ձաւէն Արզումանեան, Ազգապատում, Դ. հատոր, Գ. Գիրք (1955-1995), Նիւ Եորք, 2003, էջ 185-189):

[12] Տե՛ս «Էջմիածին», Դ-Ե-Զ, 1989, էջ 27-29. նաեւ Աշճեան Մեսրոպ Արք., Սուրբերը եւ Մենք, Հայ Եկեղեցւոյ Սուրբերը եւ Ապրիլեան Նահատակաց Սրբադասման Հարցը, Նիւ Եորք, 1993, էջ 40-43:

[13] Տե՛ս, Թուղթ Աղերսի Առ Գերշ. Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեան, Թեմակալ Առաջնորդ Գանա-

այի Հայոց, Ի Խնդիր Սրբադասմանն Կոմիտասայ Վարդապետի, «Նորակնունք», Բացառիկ, Մոնթէեալ, Ապրիլ 1995, էջ 5-9:

[14] Օղլուգեան Աբէլ Վրդ., «Գրական Նշխարք Կոմիտաս Վարդապետի Բեղուն Գրչէն, Նպաստ Մը Կոմիտաս Վարդապետի Սրբադասման Հարցին, Մոնթրէալ, 1994:

[15] Տե՛ս, «Էջմիածին» ամսագիր, Ապրիլ 1995, էջ 45:

[16] Անդ. Էջ 44:

[17] Մանուկեան Աբէլ Քհյ., Դադրա՞ծ է Հայ Եկեղեցին Սուրբեր Ունենալէ, Ժընեւ, 2005: L'Eglise Arménienne a-t-elle cesse d'avoir des saints?, Genève, 2005.

[18] Վերջերս հայ մամուլի մէջ տպագրուած Մայր Աթոռի հաղորդագրութենէն տեղեկացանք, թէ ս. թ. Մայիսի 7-8 Էջմիածնի մէջ գումարուած է Մեծ Եղեռնի զոհերու սրբադասման յանձնախումբի 5-րդ ժողովը: Ինչպէս պարագան էր նախորդ ժողովներուն, այս անգամ ալ հրապարակուած հաղորդագրութենէն յստակ չեն դառնար կատարուած աշխատանքին բովանդակութիւնը, սրբադասման գործընթացը քննարկելու եկեղեցաբանական, աստուածաբանական, կանոնական եւ ծիսական մօտեցումներն ու անոնց վերլուծումները:

[19] Տե՛ս, Ազնաւորեան Զարեհ Արք., Ինչպէ՞ս Կը Կատարուի Սրբացումը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ, «Հասկ», Դ-Ե, Անթիլիաս, 1983/84, էջ 238-239:

[20] Lexikon für Theologie und Kirche, V, hrsg. V. J. Hofer/K. Rahner. Freiburg, 1986, S. 142-143.

[21] Ամենաուշագրաւ եւ վաւերական դրուագներէն մին կը հանդիսանայ Ռուբէն Սեւակի նահատակութեան պատմութիւնը: Բազմաթիւ յուշագրութիւններ կու գան ճշմարտապէս վկայելու, թէ նահատակ բանաստեղծը գերադասած է ընդունիլ խոստովանողական մահը, քան հաւատուրացութեամբ իր հոգին սեւցնել՝ ապրելու ի խնդիր: Չանղըրըի իր աքսորավայրին մէջ բուժած էր իթթիհատական կառապան Պաշը Իսմայիլի աղջիկը: Արիւնարբու իթթիհատականը Սեւակի նկատմամբ ունեցած է տեսակ մը երախտագիտութեան զգացում, իր դստեր կեանքը ազատող, բայց ստոյգ մահուան դատապարտուած բժիշկին փոխադարձաբար փրկելու, պայմանաւ որ ան կրօնափոխութիւնը ընդունի եւ կնութեան առնէ իր աղջիկը: Սեւակ անդրդուելի եւ հաւատարիմ մնացած է դէպի իր լոյս հաւատքը՝ ընդհուպ մահուան ամենասոսկալի տագնապներուն մէջ հաւատուրացութիւնը նկատելով նուաստութիւն: Ալ աւելին, ոչ միայն անձնապէս ինք հաստատ մնացած է սրբաւանդ իր համոզումներուն վրայ, այլ՝ Չանղըրըի նոյն աքսորավայրին մէջ գօտեպնդած է մահուան երկիւղէ յողդողդուն ճակատագրակիցները՝ հաւատարիմ մնալու քրիստոնէական լոյս հաւատքին, թէ մահը

նախընտրելի է մահմետականացումէն: Նահատակ բանաստեղծին կեանքի բարձրագոյն արժէքով տուած սա վկայութիւնը Վարդանանց «Մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է» չի՞ յիշեցներ: Արդ, եթէ Սեւակ եւ իր նման բիւրաւորներ, որոնք վառեալ ի լոյս հաւատն Քրիստոսի յանձն առին խոստովանողական մահը, սուրբ չեն, ապա ովքե՞ր են եկեղեցիին սուրբերը, ո՞րն է անոնց արժանիքը, ի՞նչ չափանիշով սուրբ հռչակուած են անոնք, եթէ ոչ իրենց բերած կեանքի զոհողութեան գերազանց օրինակով՝ վկայաբանութեամբ:

[22] Նորադարձներ, որոնք ծիսական մկրտութիւնը ընդունելու նախապատրաստութեան մէջ կը գտնուէին:

[23] Թէ Կոմիտաս նաեւ «աշխարհիկ» երգեր յօրինած է, Դանիէլ Վարուժան «Հեթանոս երգեր» գրած է, Ռուբէն Սեւակ եւ Սիամանթօ իրենց քերթուածներուն մէջ «վրէժ» պահանջած են, իսկ ազատամարտիկներ պաշտպանողական կռիւներու մէջ թշնամիներ սպաննած են, քրիստոնէական հաւատքին համար էական չեն: Հաւատքին համար վճռորոշ եւ առաջնահերթ փաստը՝ Քրիստոսի սիրոյն իրենց թափած արիւնը եւ ընդունած վկայողական մահը կը մնայ: Միթէ չնահատակուեցա՞ն Վարդանանց 1036 վկաները Աւարայրի ճակատամարտի ընթացքին: Եւ սպաննուելէ առաջ իրենք ալ քաջաբար չսպաննեցի՞ն թշնամին, «Վասն Յիսուսի եւ հայրենեաց» մղուած պատերազմին մէջ: Եկեղեցին սակայն սուրբ հռչակեց զիրենք, նկատի ունենալով քրիստոնէական հաւատքին համար անոնց բերած կեանքի զոհողութիւնը:

[24] Բարձր. Տ. Զարեհ Արք. Ազնաւորեան, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կոչումնաւոր եւ արդիւնական հոգեւորականներէն մին, որ անողոք հիւանդութենէ մը ետք, ցաւօք վաղաժամ իր մահկանացուն կնքեց, Մեծ Եղեռնի 75-ամեակին առթիւ յօրինած է շարականի ամբողջ կանոն մը, ապահովելու համար Ապրիլեան նահատակաց սրբադասումին յաջորդելիք տօնակատարութեանց ծիսական-արարողական գործածութիւնը: Բնական է, որ Երանաշնորհ Սրբազանը սոյն կանոնը յօրինած է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ծիսապաշտութեան գրաբար լեզուով, չէ զլացած սակայն անոր կցելու անգլերէն, ֆրանսերէն եւ աշխարհաբար արեւմտահայերէն թարգմանութիւնները: Այսպէս, ուրեմն, ոչ միայն պատրաստ է Ապրիլեան Նահատակաց Կանոնը իր շարականներու համապատասխան սերերով՝ «Օրհնութեամբ», «Հարց»-ով, «Մեծացուսցէ»-ով, «Ողորմեա»-ով, «Տէր Յերկնից»-ով, «Մանկունք»-ով, «Ճաշու» շարականով եւ «Համբարձի»-ով, այլ՝ միաժամանակ ստեղծագործուած են նաեւ անոնց գեղեցիկ եղանակաւորումները: Տե՛ս Ազնաւորեան Զարեհ. Արք., Շարական Ապրիլեան Նահատակաց, Անթիլիաս, 1990: